

Kur'an-ı Kerim Dersi Öğrenme Alanları (Örgün Öğretim Bağlamında)*

Learning Domains of the Holy Qur'an Courses (Within the Scope of Formal Education)

Halil İbrahim Önder

Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı

PhD Lecturer, Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Recitation Çanakkale / Turkey

halili@comu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5473-198X>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 31.08.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 20.10.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2021

DOI: 10.33420/marife.988938

Cite as / Atıf: Önder, Halil İbrahim. "Kur'an-ı Kerim Dersi Öğrenme Alanları (Örgün Öğretim Bağlamında)". *Marife* 21/2 (2021): 1197-1225. <https://doi.org/10.33420/marife.988938>.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This article was written by utilizing the relevant parts of the doctoral dissertation titled "Education and Teaching of the Holy Qur'an in Formal Educational Institutions of the Republican Period" studied at the Graduate Education Institute of Çanakkale Onsekiz Mart University. / Bu makale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde çalışılan "Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Kur'an-ı Kerim Eğitim ve Öğretimi" isimli doktora tezinin ilgili bölümlerinden istifade edilerek üretilmiştir.

Kur'an-ı Kerim Dersi Öğrenme Alanları (Örgün Öğretim Bağlamında)

Özet

Her Müslümanın en azından lafız itibarıyla bilmesi ve öğrenmesi gereken bir kitap olarak Kur'an-ı Kerim'in eğitim ve öğretimi yüzyıllardan bu yana Müslümanların en önemli uğraşı alanlarından biri olmuştur. Öncelikle Hz. Peygamber tarafından başlatılan bu faaliyet, onun uygulama ve örnekliliğine uygun olarak günümüze kadar şifâhi aktarımın esas olduğu bir öğretim silsilesiyle sürdürülmüş ve İslam tarihinde çocukların eğitimine Kur'an-ı Kerim'in öğretimiyle başlanmıştır. İslam eğitiminin başlangıcı sayılan Kur'an eğitim ve öğretiminin yoğun olarak camilerde sürdürülmesi ve müşafaheten aktarımı yanında ilk dönemlerden başlamak üzere küttab, sıbyan mektebi, medrese gibi okullarla Kur'an'ın okul ortamında öğretimi de söz konusu olmuştur. Zira bizzat hocanın ağzından öğrencinin görmesi, duyması ve uygulamasıyla gerçekleştirilmesi gereken bu eğitim ve öğretimin bireysel yönünün ön plana çıktığı görüldüğü de örgün eğitim şartlarında bir ders olarak sürdürülme zarureti vardır. Gelenekte günümüz örgün eğitiminin aksine Kur'an eğitimi, sınıf içinde de olsa her öğrencinin hocasının önüne sırası geldikçe gidip dersini vermesi şeklinde daha çok bireysel uygulamaların ön planda tutulduğu yöntemlerle sürdürülmüştür. Ancak tarihi veriler, yaygın eğitimdeki tatbikat ve Kur'an derslerinin bireysel eğitime daha uygun olma keyfiyetine rağmen özellikle günümüz örgün eğitim kurumlarının uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda bir sınıf ortamında genellikle aynı yaş ve bilgi düzeyinde öğrencilerin olduğu da düşünülerek böyle bireysel bir yöntemle ders işlemek pek mümkün değildir. Üstelik bir öğrenciyle ilgilenirken diğer öğrenciler arasında disiplinsiz davranışlar, sıkılmalar olması da ihtimal dahilinde olup örgün eğitim şartları içerisinde sınırlı zaman ve kalabalık sınıf ortamları da dikkate alındığında bazı çözüm stratejileri geliştirmek ve bütün sınıfın dikkate alındığı ama dersin bireysel olma özelliğinin de göz ardı edilmediği planlı, programlı bir şekilde ders süreçlerini yönetmek elzem hale gelmektedir. Bu noktada ders süreçlerinin netleştirilmesi adına öğrenme alanlarının belirlenmesi ve hedefler doğrultusunda hangi öğrenme alanlarına ne kadar süre ayrılacağı gibi hususların tayin edilmesi de önem arz etmektedir. Türkiye'de Kur'an eğitim ve öğretimi anlamında daha çok Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın eğitim kapsamındaki kursları ön plana çıksa da imam hatip ortaokulu ve liseleriyle ilahiyat fakülteleri gibi okullarla örgün eğitim içerisinde de Kur'an-ı Kerim dersleri mevcuttur. Üstelik 2012 yılı itibarıyla tüm orta öğretim kurumlarında seçmeli Kur'an-ı Kerim dersleri açmak da mümkün hale gelmiştir. Özellikle imam hatip liseleriyle ilahiyat fakültelerindeki Kur'an-ı Kerim derslerinin bu okullardaki en önemli derslerden biri olduğu söylenebilir. Zira mezkûr okullardan mezun olanların istihdamı noktasında Kur'an-ı Kerim'i iyi tilavet etme bilgi ve becerisi ilk aranan özelliklerdendir. Dolayısıyla örgün eğitimdeki bu Kur'an-ı Kerim derslerinde öncelikle Kur'an'ın tecvid gibi kendine has kuralları gereği doğru tilavetinin öğretimi esas olup öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'i doğru okuma yeterliliğini kazanabilmesi adına sistemli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Belli bir müfredat çerçevesinde her öğrencinin özgün bir ders işleyiş tarzının olması doğal olsa da dersten derse değişen bazı özel hususiyetler, dersin karakterine uygun metot, öğrenme alanı ve süreçleri zorunlu kılabilir. Öğrencilerin dinleme- taklit etme-uygulama örneklerine sahne olması ve öğreticinin hâkim etkisi gibi sebeplerle Kur'an-ı Kerim derslerinde de belli süreçlerin işletilmesi gerekmektedir. Ancak örgün eğitimdeki Kur'an derslerinin öğrenci, öğretici, ortam, metot, materyal, müfredat gibi farklı açılardan birçok problemleri mevcuttur. Bu problemlerden birisi de öğrenme alanlarının ve dersin sınırlarının tam olarak tayin edilemeysiğidir. Bunun için de bu dersin eski öğretim uygulamaları da göz önünde bulundurularak öğrenme alanlarının netleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada örgün öğretim Kur'an dersi programlarındaki öğrenme alanlarının kritiği yapılarak ideal bir Kur'an dersi için elzem olan temel öğrenme alanları elifba, yüzüne okuma/tilavet, talim, tecvid ve ezber olarak belirlenmiş ve her bir öğrenme alanının ders içindeki ağırlığı ve uygulama süreçlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, öğrenme alanı, elifba, yüzüne okuma/tilavet, talim, tecvid, ezber.

Learning Domains of the Holy Qur'an Courses (Within the Scope of Formal Education)

Summary

As a book that every Muslim should be acquainted with and learn how to read, the education and training of the Holy Qur'an has been one of the most important concerns of Muslims for centuries. This education activity that was initiated firstly by the Prophet himself, was continued in accordance with his practices with a teaching sequence in which verbal transmission is essential and primary education of children began with the education of the Qur'an in the history of Islam. In addition to that Qur'anic education and training which is considered the beginning of the Islamic education, mostly performed in mosques, and its verbal transmission, beginning from the early periods the Qur'anic education was also given in the school environment with schools such as küttab (or school), sıbyan mektebi (Ottoman elementary-primary school), and madrasa. Although it is seen that individualistic aspect of this education that should be performed in a way that students need to see, hear and practice directly from the teacher himself, is dominant, it is also a necessity to be continued as a course within formal education. Contrary to contemporary formal education, even if it is actualized in the classroom environment, in the tradition, the Qur'anic education was carried on with methods that individual practice such as every student submits his/her duty in his/her own tutorial time is prioritized. However, despite the historical data and the fact that applications and the Qur'anic lessons in non-formal education are more suitable for individualized instruction, especially considering practices of contemporary formal education. Also, considering that classrooms generally consist of students from the same age and knowledge level, it is not quite possible to teach with such an individualized method. Moreover, while taking care of a student, it is possible that there will be undisciplined behaviors and boredom among other students and considering the limited time and crowded classroom environments within the formal education conditions, it is a necessity to develop some strategies to solve these issues and it is essential to manage the learning process in a planned way by paying attention to all of the students in the classroom but without ignoring the individualistic feature of the education. At this point, in order to clarify learning processes, it is also important to determine the learning domains and determine the points such as how much time will be allocated to which learning domains in accordance with the objectives. Although courses of Presidency of Religious Affairs (Diyaset) become more prominent within the scope of formal education in Turkey, courses of the Holy Qur'an are available also in institution like Imam Hatip secondary schools and high schools and Faculties of Theology. Moreover, as of 2012, it has become also possible to offer elective the Holy Qur'an courses in all secondary education institutions. It can be said that the Holy Qur'an courses especially in Imam Hatip high schools and theology faculties are one of the most important courses in the curriculum. Because, knowledge and skills to recite the Holy Qur'an properly are one of the most required specifications for employment of those who graduate from these schools. Therefore, in these Qur'an courses within formal education, it is essential to teach the correct recitation of the Qur'an in accordance with its own rules such as tajwid and it is necessary to do systematic scientific studies in order for students to gain the competence to recite the Qur'an correctly. Although it is natural for each instructor to have a unique teaching style within the framework of a certain curriculum, some special characteristics that change from course to course may necessitate certain methods, learning domains and processes suitable for the character of the course. Certain processes must be operated in the Qur'an courses, for reasons such as the students' listening-imitation-application examples and the dominant influence of the instructor. However, Qur'an courses in formal education have many problems from different aspects such as student, instructor, environment, method, material and curriculum. One of these problems is that the learning areas and the boundaries of the course cannot be determined exactly. Therefore, it is necessary to clarify the learning domains of this course by also considering the previous teaching practices. In this study, by evaluating learning domains of the Qur'an courses' curriculum within formal education, it is determined that the essential learning domains for an ideal the Qur'an course are elifba, reading/recitation, teaching, tajwid and memorization; and the weight of each learning domain in the course and its application processes were given.

Keywords: *The Holy Qur'an, learning domain, elifba (the Qur'anic Alphabet), reading/recitation, tajwid, memorization.*

Giriş

Hz. Peygamber tarafından büyük bir değer atfedilen¹ Kur'an eğitim ve öğretimine yüzyıllardır İslam toplumlarında ayrı bir ihtimam gösterilmiş ve çocukların eğitimine Kur'an-ı Kerim'in öğretimiyle başlanmıştır.² Din eğitiminin başlangıcı sayılan Kur'an eğitim ve öğretiminin bireysel ve müşafeheten/karşılıklı aktarımı yanında küttablardan başlayarak okullaşma oranı arttıkça Kur'an'ın okul ortamında öğretimi de söz konusu olmuştur.³ Osmanlı'da sıbyan mekteplerinde ve diğer okullarda günümüz örgün eğitiminin aksine Kur'an eğitimi, her öğrencinin hocasının önüne sırası geldikçe gidip dersini vermesi şeklinde daha çok bireysel uygulamaların ön planda tutulduğu yöntemlerle sürdürülmüştür.⁴ Ancak tarihî verilere, yaygın eğitimdeki tatbikata ve Kur'an derslerinin bireysel eğitime daha uygun olma durumuna rağmen günümüz örgün eğitim kurumlarının uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda bir sınıf ortamında böyle bireysel bir yöntemle ders işlemek pek mümkün değildir.⁵ Zira bir öğrenciyle ilgilenirken diğer öğrenciler arasında disiplinsiz davranışlar, sıkılmalar olması her zaman ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla örgün eğitim şartlarında sınırlı zaman ve kalabalık sınıf ortamlarını da dikkate alarak bazı çözüm stratejileri geliştirmek ve bütün sınıfın gözetildiği ama dersin bireysel olma özelliğinin de göz ardı edilmediği planlı, programlı bir şekilde ders süreçlerini yönetmek elzem hale gelmektedir. Bu noktada ders süreçlerinin netleştirilmesi adına öğrenme alanlarının belirlenmesi ve hedefler doğrultusunda hangi öğrenme alanlarına ne kadar süre ayrılacağı gibi hususların tayin edilmesi de önem arz etmektedir.

Türkiye'de Kur'an eğitim ve öğretimi anlamında daha çok Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın eğitim kapsamındaki kursları ve çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Ancak imam hatip ortaokulu ve liseleriyle ilahiyat fakülteleri gibi örgün eğitim kurumlarında da Kur'an-ı Kerim dersleri mevcuttur. Hatta bu okullardaki Kur'an-ı Kerim derslerinin en önemli derslerden biri olduğu söylenebilir. Zira bu okullardan mezun olanların istihdamı noktasında Kur'an'ı iyi tilavet etme bilgi ve

¹ Bazı hadis-i şerifler için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki - Muhibbüddin El- Hatip (Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1980), "Tefsir, 80"; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1955), 1/58, 2/252; Ebû İsa Muhammed b. Sevre es-Sülemi Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1996), "Fedâilü'l-Kur'an", 15, 16, 21.

² Bk. Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş (Dimeşk: Dâru Ya'reb, 2004), 2/353; Hıfızrahman R. Öymen - Mehmet Dağ, *İslam Eğitimi Tarihi* (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1974), 170-171.

³ Küttablarda eğitim ve Kur'an eğitimi için bk. Şakir Gözütök, *Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 66-67.

⁴ Bk. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pagem Akademi, 2018), 90.

⁵ 1316 Salnamesinde geçen Dersaâdet ile Kasabâta bulunan zükür ve inâs Mekâtib-i İbtidâiyyesine Mahsus Müfredât programının Kur'an dersiyle ilgili açıklamalarında bir sınıfta bulunan öğrencilerin derslerinin ayrı ayrı değil hepsine birden talim ettirileceği ve biri okurken diğerlerinin onu takip etmesi gerektiğinin altı çizilmekte dolayısıyla artık devlet okullarında bir dersin sınıfla birlikte hep beraber işlenmesi sisteminde geçilmesi gereğine vurgu yapılmaktadır. Bk. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye* (Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, 1316), 340.

becerisi ilk aranan özelliklerdendir. Dini öğretim esaslı bu okullar yanında 2012 yılı itibarıyla bütün orta öğretim kurumlarında seçmeli Kur'an-ı Kerim dersleri açmak da ilgili kanunla⁶ mümkün hale gelmiştir. Örgün eğitimdeki Kur'an-ı Kerim derslerinde öğrencilerin Kur'an'ı doğru okuma yeterliliğini kazanabilmesi adına sistemli çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Örgün eğitim Kur'an derslerinin öğrenci, öğretici, ortam, metot, materyal, müfredat, moral-motivasyon gibi farklı açılardan birçok problemleri mevcuttur. Bu problemlerden birisi de kanaatimizce öğretimi organize eden yapı olarak⁷ *öğrenme alanları*ndaki belirsizliktir. Hatta dersin sınırlarının tam olarak tayin edilemediği⁸ ve ders açısından çok farklı beklentilere girildiği de görülmektedir. Zira bu derste Kur'an'ın mealinin öğretilmesi genel bir beklenti olup bunun yanında yazı öğretimi, tefsir, namaz başta olmak üzere dini ve ahlaki değerlerin anlatımı gibi birçok dersin konusu olan mevzuların anlatılması istenmekte⁹, dolayısıyla Kur'an derslerinden, dersin sınırlarını aşacak bir beklentiye girilmektedir. Halbuki bu dersin öncelikli amacı Kur'an'ın doğru bir şekilde tilavetinin öğretilmesi olup derste birçok hususun anlatılması beklentisinin asıl amacın geri planda kalmasına sebep olması muhtemeldir. Bu çalışmada örgün öğretim Kur'an dersi programlarındaki öğrenme alanlarının kritiği yapılarak ideal bir Kur'an dersi için elzem olan öğrenme alanlarıyla bunların ders içindeki ağırlıklarına ve uygulama süreçlerine yer verilecektir.

1. Örgün Eğitim Kur'an-ı Kerim Dersi Program ve Öğrenme Alanları

İmam hatip ortaokullarında zorunlu olarak, diğer ortaokullarda seçmeli olarak okutulan Kur'an dersleri için aynı program kullanılmaktadır. Bu öğretim programıyla öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'in hayattaki yerini fark ederek muhtevası hakkında bilgi sahibi olmaları, onu güzel ve doğru bir şekilde okuyup bazı bölümlerini ezberlemeleri ve bunları da severek yapmaları amaçlanmıştır. Üniteler Kur'an-ı Kerim'i tanımaya ve muhtevasına dair bilgilerin yer aldığı "*Kur'an-ı Kerim ve Mesajı*" ile tecvid, mahreç, tilavet ve ezberlenecek sûrelerin verildiği "*Kur'an Okuma ve Ezberleme*" isimli iki öğrenme alanı temelinde yapılandırılmıştır. Her sınıf için ilk üniteler Kur'an'ı tanımaya, sevmeye ve onun temel konularına dair bilgilere ayrılmıştır. Kur'an'ın anlamıyla ilgili bölümlerde bazı peygamber kıssaları ve dua örnekleriyle takva, tevhid gibi kavramlara yer verilmiştir. *Kur'an Okuma ve Ezberle-*

⁶ "İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete* 28261 (11 Nisan 2012).

⁷ Bk. Nurullah Altaş, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Öğretmen El Kitabı* (İstanbul: DEM, 2007), 77.

⁸ Nitekim seçmeli derslerle ilgili yapılan bir araştırmada kendileriyle görüşülen ve Kur'an dersine giren bazı öğretmenler, bu dersin Kur'an'ı öğretme dersi olduğunu ve sınırlarının daha net tespit edilmesinin gereğini vurgulamışlardır. Bk. Mehmet Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri İmkânlar, Fırsatlar, Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: İlke Derneği, 2013), 215-216.

⁹ Bk. Nazif Yılmaz - Hulusi Yiğit, "İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Öğretimi Nasıl Olmalı- Müzakereler", *İmam Hatip Liselerinde Meslek Dersleri Öğretimi Nasıl Olmalı?* (İstanbul: DEM Yayınları, 2006), 42-47.

me öğrenme alanında ise yüzüne okunacak ve ezberlenecek dua ve sûrelerle anlatılacak tecvid bilgilerinin tespiti yapılarak her sınıfta ne kadar Kur'an tilavet edileceği hangi tecvid kaidelerinin işleneceği ve ezberlenecek sûrelerin isimleri verilmiştir.¹⁰

Lise düzeyindeki ortaöğretim seçmeli Kur'an dersi programı imam hatip Kur'an dersi programından farklı olarak yayınlanmış olup bu programda da ortaokul programındaki ilke ve amaçlar zikredilmiştir. Sevdirek öğretme, farklı kabiliyetler sebebiyle zorlaştırıcı değil, kolaylaştırıcı olma hatta değerlendirmeyi de bu esaslar çerçevesinde yapma gibi hususlar zikredilerek ezberlenecek bölümlerin önceden iyi bir okuyucudan dinlenilmesine ve ilgili bölümlerin anlamları üzerinde durulmasına dikkat çekilmiştir. Program, ortaokul programında olduğu gibi Kur'an'ı tanımaya yönelik *Kur'an-ı Kerim ve Mesajı* isimli öğrenme alanıyla *Kur'an-ı Kerim ve Ezberleme* öğrenme alanlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla programın temel yapısı öğrenme alanları bakımından aynı olup sadece muhteva bakımından farklılık arz etmekte hatta tecvid, ezberlenecek sûre ve Kur'an mesajına dair bazı bilgilerin de aynı olduğu görülmektedir.¹¹

İki öğrenim alanı halinde yapılandırılan ve üniteler için ayrılacak sûrelerin de belirlendiği bu iki programda her sınıf için toplam 72 ders saatinin 30 saati ilk öğrenme alanı olan Kur'an-ı Kerim'i tanımaya yönelik ünitelere geri kalan 42 saati ise Kur'an okuma ve ezberlemeye yönelik ünitelere ayrılmıştır. Bu durumda Kur'an öğrenmeyi sağlayacak asıl alan olan Kur'an-ı Kerim Okuma ve ezberleme alanının ders saati neredeyse yarı yarıya düşmekte ve dersin önemli bir bölümünü Kur'an ve mesajına dair bilgiler oluşturmaktadır.

İmam hatip liselerinde uygulanan Kur'an dersi öğretim programı 2016 yılında güncellenerek 2016-2017 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Bu öğretim programına göre Kur'an dersi, *okuma, anlama, ezberleme* olarak üç öğrenme alanına ayrılmış harflerin telaffuzu, tecvid kurallarının uygulanması gibi hususlar okuma alanında; ezberlenmesi gerekli görülen bazı sûre, ayet ve duâların usulünce hıfzedilmesi ezberleme alanında; öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'in muhtevasından haberdar olarak yetiştirilmeleri için ezberlenen ve okunan bölümlerin anlamlandırılması ise anlama alanında değerlendirilmiştir. Öğrencilerin, Kur'an-ı Kerim'i doğru ve kurallı okumanın önemini kavramaları, bu kuralları uygulayıp açıklayabilmeleri, kurallara uygun şekilde bazı ayet ve sûreleri ezberleyip anlamlarından temel ilkeler çıkarabilmeleri bu programın amaçları olarak açıklanmıştır.¹² Her ne kadar bu program *okuma, ezberleme* ve *anlama* olarak üç öğrenme alanı şeklinde yapılandırılrsa da işlenecek konuların derslerdeki oranlarına bakıldığında Kur'an-ı Kerim öğretimine ait konuların daha önce zikredilen iki Kur'an öğretim

¹⁰ *Ortaokul-İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim Dersi Öğretim Programı (5-8.sınıflar)* (Millî Eğitim Bakanlığı, 2017); Program hakkında yapılmış bir araştırma için ayrıca bk. Sema Nur Bozkurt, *Ortaokul-İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim Dersi Öğretim Programının İncelenmesi (Afyonkarahisar Örneği)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹¹ Bk. *Ortaöğretim Kur'an-ı Kerim Dersi (9-12. Sınıflar) Öğretim Programı* (Millî Eğitim Bakanlığı, 2017).

¹² Bk. *Anadolu İmam Hatip Liseleri Kur'an-ı Kerim Dersi Öğretim Programı* (Millî Eğitim Bakanlığı, 2016).

programına göre daha iyi yapılandırıldığı ifade edilebilir. Hatta bu programda anlama öğrenme alanı, okuma ve ezberleme alanlarının içinde değerlendirilmiştir.

İmam hatip liselerinde seçmeli ders olarak konulan *Kur'an Okuma Teknikleri* dersinin öğretim programı da yayınlanmıştır. Bu öğretim programına göre öğrencilerden ses ve kabiliyet bakımından Kur'an tilavetine yatkın olanların bu dersi seçerek, kendilerini geliştirmeleri ve muhtelif merasimlerde Kur'an tilavet etmelerinin sağlanması hedeflenmiştir. Programda derse girecek hocanın alan bilgisi yanında iyi bir okuyucu vasfına sahip olmasının gereğine de vurgu yapılmıştır.¹³ Programı *Tecvid, Tilavet ve Okuma-Öğretme Teknikleri* öğrenme alanları şeklinde yapılandırılan ve 11 ve 12. sınıflarda seçilebilen bu dersin Kur'an dersi açısından zayıf talebelerin kendilerini geliştirmesi amaçlı değil, Kur'an'a yatkınlığı olan talebelerin kendilerini daha fazla geliştirmesi amacıyla matuf bir ders olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da öğrenme alanları tecvid, tilavet gibi direkt Kur'an eğitim ve öğretimini ilgilendirecek mahiyette yapılandırılmıştır.

Bu dört programı değerlendirdiğimizde ortaokul ve lise Kur'an-ı Kerim programlarında dikkat çeken nokta Kur'an'ı tanımaya yönelik ilk ünitelerin uzun tutulması ve Kur'an muhtevasına dair kısaca, dua ve kavramlara olabildiğince yer verilmesidir. Bu öğrenme alanı konuları yanında okunan ve ezberlenen ayetlerin anlamlarına da yer verilmesi halinde dersin yarısının hatta daha fazlasının *Kur'an ve Mesajı* isimli öğrenme alanına tekabül edeceği söylenebilir. Bu da amaçlar arasında zikredilen Kur'an'ın doğru ve güzel okunuşunun öğrenilmesini geciktirecektir. Diğer iki programın ise Kur'an eğitim ve öğretimi açısından daha iyi planlandığı ifade edilebilir.

Yükseköğretim ilahiyat fakültelerindeki Kur'an derslerinde ise tecvid, yüzüne okuma, ezber gibi alanlara farklı oranlarda yer verildiği görülmektedir.¹⁴ Yükseköğretim kurumlarında, müfredâtı derse giren hocanın belirlemesi sebebiyle çoğunlukla hocanın inisiyatifine göre şekillenen¹⁵ Kur'an derslerinde fakülteden fakülteye hatta bazen aynı fakültede derse giren hocaya göre değişiklikler dikkat çekmektedir. Dolayısıyla öğrenme alanlarının ve her öğrenme alanıyla ilgili dikkat edilecek hususların netleştirilmesi yüksek öğretim Kur'an dersleri için de önem arz etmektedir.

2. Kur'an-ı Kerim Dersi İçin İdeal Öğrenme Alanları ve Ders İşleyiş Süreci

Öğrencilere ders boyunca öğretilecek olan bilgiler ve verilmesi gereken formasyon bir müfredat çerçevesinde belirlenmektedir. Bu müfredatın içinde kal-

¹³ *Kur'an Okuma Teknikleri Öğretim Programı* (Ankara: MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2014).

¹⁴ Bazı İlahiyat Fakültelerindeki program içeriklerine dair bk. Ahmet Gökdemir (ed.), *İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Eğitim ve Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler)* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 54-55, 101-102, 109-110, 117-118; İlahiyat fakültesi Kur'an derslerinde uygulanmak üzere bir program önerisi için bk. Abdullah Benli, "İlahiyat Fakültelerinde Yürütülen Kur'an Okuma ve Tecvid Dersleri İçin Bir Program Önerisi", *Bilimname XXVIII/1* (2015), 125-165.

¹⁵ Yusuf Alemdar, "İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Dersleri ile İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 177-212.

mak kaydıyla her öğreticinin özgün bir ders işleyiş tarzının olması doğal olsa da dersten derse değişen bazı özel hususiyetler, dersin karakterine uygun metot, öğrenme alanı ve süreçleri zorunlu kılabilir. Öğrencilerin dinleme- taklit etme- uygulama örneklerine sahne olması ve öğreticinin hâkim etkisi gibi sebeplerle Kur'an-ı Kerim derslerinde de belli süreçlerin işletilmesi gerekmektedir

Örgün eğitim kurumlarındaki Kur'an-ı Kerim derslerinin işleyişlerine bakıldığında istenen düzeyde bir Kur'an eğitimi faaliyeti gerçekleşmediği ve bu okullardan mezun olanların çok azının Kur'an eğitimi alanındaki eksiklerini giderebildikleri hatta bizzat imam hatip öğretmenlerinin bu okullardaki Kur'an eğitimi seviyesinden memnun olmadıkları ve bazı konularda kendilerini yetersiz buldukları da görülmektedir.¹⁶ Kur'an-ı Kerim derslerinde ders usulü olarak talebeye sık sık Kur'an okutulması gerekirken derslerin öğüt verilerek geçirildiği ve *nasihat odaklı* ders işleme yönteminin yaygın olduğu¹⁷, bunun yanında derslerin bazen tamamen ezber dinlemeye ya da tamamen tecvid anlatımına hasredildiği de gözlemlenmektedir. Dolayısıyla dersle ilgili öğrenme alanlarının ve dersin sınırlarının tam tayin edildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.¹⁸ Halbuki *elifba* öğrenme alanıyla başlayan Kur'an dersinin Kur'an okumaya geçtikten sonraki aşamada *yüzüne okuma/tilavet, talim, tecvid ve ezber* olmak üzere dört ayrı öğrenme alanı olması gerekmektedir. Bu dört alanın kendi içinde hepsinin birbiriyle irtibatlı olup birindeki zayıflık diğer alanlara da sirayet etmektedir. Örneğin tecvidlerin uygulamasına hâkim olmayan bir öğrencinin yüzüne okurken gerekli tecvid kurallarını uygulamayacağı için okuyuş niteliği ve hızı düşecektir. Aynı şekilde yüzüne okuması akıcı ve düzgün olmayan bir öğrenci de hem ezber yapmakta zorlanacak hem de yanlış ezberleyecektir. Dolayısıyla ideal bir Kur'an dersinde hepsi birbiriyle irtibatlı, birbirini destekleyen bu alanların hakkıyla uygulanması elzendir. Üstelik Kur'an dersine göre sınıflandırmanın olmadığı durumlarda aynı sınıfta Kur'an'ı iyi bilen de bilmeyenin de bulunabilmesi ve bireysel değil grup halinde öğretim yapılması, istenilen ve hedeflenen düzeyde bir eğitimi zorlaştırmaktadır. Bütün bunlar planlı, programlı, her öğrenme alanının hakkının verildiği bir öğretimi zorunlu kılmaktadır.

Öğrenme alanlarının hepsinde geçerli olmak üzere bazı tespit ve uyarılar yapılacak olursa öncelikle Kur'an dersi, fem-i muhsin hocanın uyguladığı hurufat, meharic, tavır, eda gibi hemen her hususun talebeler tarafından takip edilip taklit

¹⁶ Bk. Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2014), 83, 91-93.

¹⁷ Bir dönemde hatta daha da vahimi bütün lise boyunca birkaç defa Kur'an okuduğunu söyleyen talebeler bizzat müşahade edilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda İlahiyat fakültesine imam hatip lisesinden geldiği halde Kur'an okumasını, tecvidi, mahreci bilmeyen öğrenci profilinden bahsedilmektedir. Bk. Yakup Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)" 2/1 (2016), 11.

¹⁸ Bir makalede Kur'an dersleriyle ilgili hala neye ne kadar önem verileceği ve bu dersten amaçlanan şeyin ne olduğuna dair bir görüş birlikteliğinin olmadığı belirtilerek ilahiyat fakültelerindeki ders uygulama farklılıkları, önemli problemler arasında sayılmıştır. Bk. Ahmet Gökdemir, "Kur'an Okuma ve Tecvid Derslerinde Karşılaşılan Problemler (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)", *İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Eğitim ve Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler)*, ed. Ahmet Gökdemir (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 25-26.

edilmesini ihtiva eden bir derstir. Bu sebeple hocanın derste örnek okuyuşlar sergilemesi gerekmektedir.¹⁹ Dolayısıyla hocanın Kur'an okumadığı, örnek tilaveti bizzat göstermediği bir Kur'an dersi verimli bir ders olarak değerlendirilemez. Ancak dersin, hoca tarafından tatbik edilenlerin talebelerce tekrarını dolayısıyla bol uygulama örneklerini gerektirmesi, sınıf disiplini açısından bazen kopmalara hatta bazı durumlarda öğrencilerin birbirleriyle alay etmeleri, gülmeleri gibi istenmeyen davranışlara sebep olabilmektedir. Bunların önüne geçmek, iyi bir sınıf disiplini²⁰ gerektirdiği kadar hataların ilk öğrenildiği aşamada normal olduğunun izah edilmesini, hata yapıldığı anlarda öğrenciye değil yapılan hataya yoğunlaşılıp onun hedef alınmasını ve öğrenciye sabırla yardım edilmesini de gerektirmektedir. Bir öğrencinin hatasından dolayı hakaret ve alay gibi davranışlara maruz kalması Kur'an dersinin ulviyetine yakışmayacak bir durumdur. Derslerdeki bu tür olumsuzluklar neticesinde Kur'an'ın, öğrenci zihninde olumsuz imajlarla anılır hale gelmemesi için derse giren öğreticilerin çok daha dikkatli olmaları gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim derslerinde her öğrenme alanının tatbik edilebilmesi için iyi bir planlama yapılarak talimden sorumlu olunan sûreler ve tecvidle ilgili anlatılacak konularla yüzüne okunacak ve ezberlenecek yerlerin belirlenmesine hatta bunların ne ölçüde ve hangi usuller çerçevesinde işleneceğine dair bilgilere de yer verilmelidir. Yapılan plan, her dönem için belirlenen hedefler, öğrenme alanlarına ait sorumluluk alanları ve hangi usulle tedris faaliyetinin sürdürüleceği bilgisi gibi ders süreçlerine ait ayrıntılar, ilk derslerde net bir şekilde öğrencilere de aktarılmalıdır.

Kur'an-ı Kerim derslerinde hocanın diğer öğrencilerle daha fazla meşgul olması sebebiyle bazı hafız veya önceden iyi Kur'an eğitimi almış öğrencilerin ihmal edildiği bir vakiydir. Bu öğrencilerin derslerde sıkılmasının önüne geçmek ve dersten istifade etmeleri için bazı tedbirler de gerekmektedir. Bu manada hafız öğrencilerin mutlaka bir plan dahilinde hafızlıklarının kuvvetlendirilmesi için hafızlık tekrarının yapılması, ister hocanın bizzat dinlemesi isterse hafızları birbirleriyle eşleştirerek birbirlerini dinlemelerinin sağlanması elzemdir. Diğer öğrencilerin ezberleri dinlenirken hafız öğrencilerin de belli cüzlerden sorumlu tutularak hafızlıkları sağlamaştırılmalıdır. Hafızlığı iyi olan öğrenciler için de kıraat ilmine yönlendirme yapılabileceği gibi ders esnasında belli kitapları okumaları²¹ ve özet

¹⁹ Nitekim fem-i muhsin denilince Cumhuriyet devrinde akla gelen sayılı hocalardan olan Abdurrahman Gürses Hoca'nın derslere gittiğinde, dersin sonunda, dersin bir parçası olarak "ben okumadan duramam" deyip, uzunca aşırılar okuduğu anlatılmaktadır. Bk. İsmail Kara, *Sözü Dilde Hayali Gözde* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 179-180; ancak imam hatip okullarındaki Kur'an eğitimi üzerinde yapılan araştırmalarda derslerde hiç okumadığını ya da ara sıra okuduğunu beyan eden öğretmenlerin varlığı düşündürücüdür. Bk. Abdurrahman Daşkın, *İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Derslerinde İzlenen Yöntemler* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 49-51 (hiç okumayan; %11,5, bazen okuyan %17,8); Yüksel, "İmam Hatip Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)", 21 (hiç okumayan; %5,6, ara sıra okuyan %58,8).

²⁰ Seçmeli Kur'an derslerinde sınıf içindeki disiplin eksikliği ve gürültülü ortamdan öğrenciler de memnun olmadıklarını beyan etmişlerdir. Bk. Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, 107.

²¹ Ahmet Lütfi Kazancı, Arapça derslerinde Arapçayı daha önceden öğrenip bilen talebelere bu yöntemi

çıkarmaları istenebilir. Hafız olmayıp okuyuşu iyi olan öğrenciler de hafızlığa yönlendirilebilir. Ayrıca her iki öğrenci grubu da Kur'an'ı daha iyi ve güzel okumak adına ses ve makam çalışmalarına yönlendirilebilir.

İmana anlam kadar ses de katan Kur'an-ı Kerim, lahuti bir lisanın terennümü olarak seciler, iç kafiye, uzun ve kısa heceler, adeta lisanda şahlanışı ifade eden tekrarlar²² gibi zengin belâğat örnekleriyle hiçbir kitaba nasip olmayan bir mûsikîye sahiptir. İşte bu muciz kelamın tilavetinin kendine has bir musiki²³ ile ve uygun makamlarla yerine getirilmesi, ondaki tesiri artırıp daha çok dinlenilmesine vesile olacaktır. Üstelik öğretim esnasında makamların ve sesin etkileyici yönlerinden istifade etmek suretiyle öğretim süreçlerinin güzelleştirilmesi ve daha ilgi çekici hale getirilmesi mümkündür. Kur'an-ı Kerim dersi, ders içi etkinlikleri bakımından ses ve makam bilgisinin elifba, yüzüne okuma, ezber, talim alanlarının hepsinde kullanılma potansiyeli vardır. Hatta tecvid öğrenme alanında da uygulama örnekleri verilirken bu örneklerin belli bir makam eşliğinde seslendirilmesi mümkün olup böylece ses ve makam uygulamalarının Kur'an öğrenme alanlarının hepsinde kullanılabileceği ortaya çıkmaktadır. O halde bu alanların her birinde musikiden istifade edilmelidir.

2.1. Elifba Öğrenme Alanı

Elifba öğrenme alanı Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimine başlangıç ve temel olması hasebiyle hassasiyet gerektiren bir alandır. Bu temel alanın kendine özgü kitabı elifbanın ilk yazarı ve ilk yazıldığı tarih tam olarak bilinmese de sıbyan mekteplerinde Kur'an öğretmek amacıyla çok eski zamanlardan beri kullanıldığı bilinmektedir.²⁴ Hatta Osmanlı'da Arap alfabesi kullanıldığı için Türkçe öğretiminde de elifba tedrisatından geçilmekte ve o zaman için basılan elifbalar, Türkçe kelime örneklerini de ihtiva etmektedir. Günümüzde de tecvid bilgileri gibi bazı ilavelerle elifba yazım ve basımı sürmektedir.

Osmanlı'da *Dersaadet ve Kasabât İbtidâî Mekteplerinin* programında ilk sene 12 saat olan elifba dersinin açıklamasında çocuklara önce sadece okutturmak suretiyle harflerin şekillerinin belletilmesi daha sonra okumanın yanına yazmanın da ilave edilmesi ve bu şekilde talebenin yavaş yavaş ilerlemesi istenmiştir. Ayrıca harflerin ayrı ayrı ve bitişik yazılışları gibi her ders konusunun iyice halledilmeden

→

uyguladığını ve gayet güzel sonuçlar aldığını belirtmektedir. Bk. Mustafa Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 2/65-66.

²² Nihat Sami Banarlı, "Kur'an-ı Kerim ve Türkçe", *İslam Medeniyeti*, (15 Aralık 1967), 41-43.

²³ Kur'an'ın musiki ile okunmasına dair rivayet ve değerlendirmeler için bk. Abdurrahman Çetin, "Kur'an Kırâatında Mûsikînin Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 115-134; Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Müzik ve Semâ* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004), 16, 39-87; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İFAV, 2009), 125-133, 341.

²⁴ Elifbanın tarihi gelişimi ve daha geniş bilgi için bk. Cavit Binbaşoğlu, "İlkokuma ve Yazma Eğitiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihi Gelişimi", *Eğitim ve Bilim* 14/114 (1999), 8-34; Namık Kemal Şahbaz, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005); Hatice Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kur'an Öğretim Materyali Olarak Elifbalar (1824-1928)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

diğerine geçilmemesi de tembihlenerek harfleri sadece gözle tanımanın kâfi olmadığı ve yazdırılmaya da itina gösterilmesi istenmiştir. Harflerin öğretiminden sonra ise genel olarak elifbanın ders muhteviyatına tekabül eden sırasıyla Hurûf-ı Mukattaa, üstün, esre, ötre ve bunlarla telaffuz, harflerin ayrı ve bitişik halleri, harflerin başta, ortada, sonda almış olduğu haller vb. konuların işleneceği bildirilmiştir.²⁵

Cumhuriyet devrinde elifba dersinin örgün eğitimde yer aldığı 1926 yılında ilk mektep programları yeniden düzenlenerek basılmış ve ilk yıl 12 saatlik elifba dersinin açıklamalarında önemli noktalara değinilmiştir. Söz konusu programda Türkçe dersinin içinde yer alan elifba tedrisinde dikkat edilmesi gereken noktalardan birincisi pazartesi ve perşembe sabahları 2 saat, diğer günlerde öğleden önce 1 saat, öğleden sonra 1 saat olmak üzere her gün iki ders elifba okutulacağı belirlenmiştir. Bu husus, talebenin her gün dersten kopmadan eğitimi sürdürmesi, belli günlerde daha fazla yoğunlaşması ve dersin gün içinde sabah ve öğleden sonra ikiye ayrılmak suretiyle talebenin bıkkınlığının önüne geçilmesi, üstelik gün içinde ara verilerek öğrendiği bilgilerin yerleşmesini temin etmesi gibi faydaları sebebiyle önem arz etmektedir. İkinci maddede elifba dersinin yazı ile eşzamanlı tedris edilmesi vurgulanmıştır ki bu öğrenimi takviye eden bir husustur. Sadece kitabın değil tahtanın da kullanılması lazım geldiği vurgulanan açıklamalarda sık sık tekrarlar yapılacağı belirtilmiş ve özellikle Kur'an eğitiminde de önemli bir sorun teşkil eden şive ve lehçe hatalarını tashih için itina gösterilmesine dikkat çekilmiştir. Elifba tedrisini kolaylaştırmak amacıyla öğretmenin duvar levhaları gibi araçlardan istifade edebileceği ifade edilmekle birlikte harflerin başta, ortada, sonda yazılışlarıyla ilgili ayrı ayrı levhalar yapmanın çok zor olduğu, bunun için de küçük levhalara yalnız müstakil şekilleri ve bir sesli bir sessiz heceleri yazmak ve bunlardan kelime üretmenin daha muvafık olduğu bildirilerek örnek kelimeler verilmiştir. Birinci sınıf elifba aşamasında bütün sene zarfında aynı seviyeyi muhafaza etmenin zorluğu sebebiyle seviye farkının önemli ölçüde belirginleşmesi halinde sınıfların iki gruba ayrılarak 20'şer dakika ders yapılması, bir grupla meşgul olunurken diğer gruba yazı ödevi verilmesi önerilmektedir.²⁶

Kur'an eğitiminin ilk safhasını teşkil eden elifba öğrenme alanıyla ilgili problemler, bu öğrenme alanının temel olması hasebiyle diğer öğrenme alanlarını da etkileme hüviyetine sahiptir. Hatta denilebilir ki Kur'an eğitimindeki hatalı okumalara dayanan yanlışların çoğu elifba öğrenme alanına racidir. Bu alanda en önemli problemlerden birisi nasıl bir eğitim usulü takip edileceği meselesidir. Zira eskiden beri bazı öğreticilerin eğitimi kolaylaştırmak amacıyla harfleri eşya ve hayvan isimlerine benzettikleri, örneğin "elif mertek gibi, be tekne gibi, te ona benzer, cimin karnı yarık, hâ ona benzer, tı tavşan kulaklı, zı ona benzer, fe kuzu başlı, kaf koyun başlı"²⁷ gibi yakıştırmalarla çocuklara harfleri öğrettikleri bilinmektedir. Günümüzde ise birçok elifbada harflerin, soyut algısı henüz gelişmeyen çocuklara

²⁵ Bk. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye* (Dâru'l-Hilâfetil'-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1318), 220-222.

²⁶ Bk. *İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (İstanbul: Milli Matbaa, 1926).

²⁷ Bk. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 211.

somut bazı resimlerle özdeşleştirilerek öğretilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Ancak kanaatimizce harflerin belli eşya resimleriyle anlatılması hususu, kolay olmayan somut düşünceden soyut düşünceye²⁸ geçiş aşamasında, din eğitiminin önemli bir fonksiyon üstlendiği²⁹ gerçeğine ters bir yaklaşımdır. Zira yapılan bazı araştırmalarda doğu toplumlarında Tanrının soyut olması sebebiyle Müslüman çocukların soyut algısının daha çabuk geliştiği, bunun aksine batılı toplumların çocuklarında soyut algının daha geç dönemde gelişim gösterdiği ifade edilmektedir.³⁰ Dolayısıyla harfi öğretmek yerine çocuğun zihnini gereksiz bazı resim ve figürlerle doldurmanın doğru olup olmadığı hem soyut algının gereksinimi hem de öğretim yöntemi bakımından tartışılmalı, çocukların *muşahhaslardan mücerretlere doğru emniyetle yürümelerine itinâ gösterilmesi*³¹ gerektiği gerçeğinin bu Kur'an öğretiminin ilk adımı olan harf öğretiminde de uygulanabilirliği tekrar değerlendirilmelidir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri üzerinde yapılan bir araştırmada, öğrencilerin dinin birçok soyut konusuyla ilgili sorular sordukları, öğretmenlerin de soyut kavramların anlatımında sorun yaşadıkları, çözüm olarak da çocuklardaki düşüncenin somuttan soyuta geçebilmesinin sağlanmaya çalışılmasına vurgu yapılmaktadır.³² Tüm bu saydığımız mahzur ve inceliklere binaen harflerin belli resimlerle somutlaştırılmasının zorunlu olmadığını, ancak mecbur kalındığında daha küçük çocuklar için belki kullanılabileceğini ifade edebiliriz.

Kur'an öğrenmenin ilk basamağı olan bu elifba öğrenme alanında iyi bir elifba seçimi önem arz etmektedir. Zira çok farklı elifbaların basıldığı günümüzde bir metot dairesinde kolay ve doğru öğrenmeye imkân veren kitapların kullanılışı, öğreticiyi de öğrenciyi de rahatlatacaktır. Elifbada her konu bir önceki konunun üzerine aşama aşama bina edildiği için tıpkı matematikte toplama çıkarmayı bilmeden diğer konulara geçilmeyeceği gibi bir konuyu tam halletmeden diğerine geçilmemelidir. Aynı şekilde derslerin bir süreç içinde toplam süre çok geciktirilmeden³³ bitirilmesi de önem arz etmekte olup konuların birbiriyle bağlantısı gereği dersler arasında inkıtarlar olması ve ara verilmesi halinde daha önce öğrenilen konu unutulacağı için başa dönme ya da öğrencinin bilemediği için hevesinin kırılması muhtemeldir.

Bu eğitimin ilk safhası olarak elifba aşaması, harflerin doğru isimlendiril-

²⁸ Çocukların gelişim dönemleri ve özellikleri için bk. Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme* (Ankara: Nobel Yayınları, 2001), 19-119.

²⁹ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 32.

³⁰ Bk. Mustafa Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 73; Günümüzde Tanrı tasavvurunu anlatmanın zorluğu için bk. Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 37-54.

³¹ İbrahim Alaaddin Gövsâ, *Çocuk Ruhü* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 227.

³² Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, 154.

³³ Bir çalışmada bu süre, 15 gün olarak belirlenmiş ve bu süreyi aşması durumunda işin ciddiyetinin kalmayacağı vurgulanmıştır. Bk. Yusuf Alemdar, "Teknik ve Estetik Açından Kur'an Öğretme ve Okumaya Dair Bazı Gözlem ve Görüşler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 222. Ancak bu 15 günlük sürenin yaygın eğitim için olması muhtemeldir. Zira örgün eğitim şartlarında haftada belirli saatlerin olduğu düşünüldüğünde gün vermek yerine belki ders saati vermek daha uygun olacaktır.

mesi³⁴, doğru telaffuz edilip seslendirilmesi, eğitimin temelini sağlam atılması adına vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Zira elifba öğretiminde ilk derslerde yer alan kelimelerden biri olan (درک) *derake* kelimesini yıllarca *dereeeke* şeklinde okunmasına göz yumulması neticesinde, med ve harf hatalarının hala zihinlerden kazınmadığı ve öğrencilerin aynı med problemlerini yapmaya devam ettiği müşahede edilmektedir. Dolayısıyla elifbanın uygun olması kadar onu okutacak öğreticideki maharetin yine ön planda olduğu görülmektedir. Harflerin isimlerini belirledikten sonra sesleri üzerinde mahreç bölgelerini de görsellerden faydalanarak kalın ve ince okunuşlarına göre tek tek göstererek seslendirmek ve öğrencilerle harflerin seslendirmesine dair bu çalışmalarını uzun süre ders başlangıçlarında yapmak harufatın yerleşmesi için elzemdir. Özellikle birbirine benzer harfleri, yakın olanları, farklarını hem görünüş hem telaffuz bakımından ortaya koyup tekrar tekrar seslendirmek ve neden karıştırılabileceği üzerinde durmak da gerekmektedir. Ayrıca kullanılan elifbanın, Kur'an eğitiminde çok fazla yaygın hataların yapıldığı kalın-ince harf ayrımı ve harflerin medli-medsiz halleri gibi bazı konuları da net bir şekilde ortaya koyarak bunların üzerinde harflerin medli harflerini kalın ve ince okunuşlarına göre gösterip seslendirme yapmak gibi uygulamalara imkân vermesi³⁵ ve görsel olarak da iyi hazırlanmış olması önem arz etmektedir. Hatta elifba boyunca örneğin kalkaleli okunması gereken bir harfin baştan itibaren daha izahı yapılmadan o şekilde seslendirilmesi de harfin lâzımî sıfatını gerçekleştirerek harfi doğru telaffuz etmek adına önemlidir.

Bir sınıf ortamı için düşünüldüğünde ders boyu sadece harflerle uğraşmak hem yorucu hem sıkıcı olabileceği düşüncesinden hareketle elifba esnasında dersin bir bölümünün ahenkli bir edâ ve koro ile talim çalışmalarına ayrılması mümkün olup eskiden beri mahalle kurslarında da takip edilen bir gelenektir. Zira çocukların tarihi süreç içinde, âmentü gibi dualarla zamm-ı sûreleri, tevbe istiğfar etmeyi bu sınıf ortamındaki birlikte okuyuş seanslarında hafızalarına nakşedildiği şekliyle öğrenip ezberledikleri³⁶ bilinmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ı okumayı bilmeyen ya da yeni öğrenen talebelerin kısa dua ve sureler de olsa bu dua ve sureleri yanlış ezberlememeleri için kendi başlarına ezberlemelerine fırsat verilmemesi adına bu surelerin sınıfta beraberce ezberlenmesinde fayda vardır. Nitekim Kur'an eğitiminde en çok karşılaşılan sorunlardan birisi de önceden öğrenilen hataların tashihinin çok zaman almasıdır. Elifba öğretiminde çok kullanılmayan, ancak hem motivasyon hem yapılan faaliyeti güzelleştirme ve duygu katma adına daha harflerden başlanarak bütün konuların belli bir makam ve ahenkle³⁷ seslendirilerek öğretil-

³⁴ Harflerin isimlerinden sonraki hareke safhasına geçilince bunu anlatmakta problem yaşanması sebebiyle harflerden ziyade hareketlerden başlamanın ya da harflerin isim olarak değil ses olarak öğretilmesinin daha doğru olduğu kanaatine ve elifba öğretimine dair bk. Nazif Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim'i Nasıl Öğretelim?* (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 59-65.

³⁵ Bu anlamda biri başlangıç diğeri tecvidlerin de katıldığı daha ileri bir düzey olarak iki kitap halinde hazırlanan örnek bir elifba çalışması için bk. Osman Egin - Hüseyin Öresin, *Kur'an Öğreniyorum* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015).

³⁶ Bk. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 63.

³⁷ Hazırlanan bir elifbada bu ahenk, ritmik usûl olarak isimlendirilmiştir. Bk. Egin - Öresin, *Kur'an*

mesi, bu yolla harflerin³⁸, hecelerin ve kelimelerin telaffuzlarının öğretilmesi de mümkündür. Tabi burada asıl olanın nağme değil kural olması gerektiği ve nağmelerin kurallar dairesi içinde yapılması gerektiği izahtan varestedir.

Kur'an tedrisinde teşvik ve yönlendirmenin çok ehemmiyetli olduğu gerçeği, belki de en fazla Kur'an öğretiminin ilk adımı olan elifba aşamasında geçerlidir. O yüzden de bu aşamada olan talebeler için güzel teşvik ifadeleri ve yönlendirmelerle, hataları güzellikle tashih ederek motivasyonlarını artırıcı etkinliklere de yer vermek gerekmektedir.

2.2. Yüzüne Okuma/Tilavet Öğrenme Alanı

Kur'an-ı Kerim eğitimi alındığını gösteren en önemli tezahürlerden birisi şüphesiz, Kur'an'ı herhangi bir yerinden doğru, akıcı ve metne âşına olunduğunu gösterecek bir surette okuyabilmektir. Bunun için de Kur'an'ın ehil hoca nezaretinde okunup dinlenilmesi gerekte dolayısıyla yüzüne okuma ya da tilavet dediğimiz başlık, Kur'an eğitiminin en önemli ögesi olarak değerlendirilmektedir.³⁹ Bu alanda, hocanın örnek okuyuşunu takiben talebelerin okunan ayetleri tekrar etmeleri esastır. Yüzüne okuma⁴⁰ öğrenme alanı tecvid ve talim gibi diğer öğrenme alanlarının tatbikatına da imkân verirken sürekli bir şekilde uygulandığında ezber öğrenme alanını da geliştirmektedir. Dolayısıyla bu alandaki gelişimin diğer alanlara da olumlu olarak yansması ve talebelerin eğitim süreçlerinin takibine imkân vermesi gibi sebeplerle Kur'an derslerinde yüzüne okumaya oldukça ehemmiyet verilmelidir.

Kur'an'ı Kerim'in lafzî okunma kaidelerinin içinde değerlendirilebilecek ve her bir tilavetin kendine has belli kurallarının olduğu bazı okuma tarzları vardır. Bu okuma usullerinden biri olan *hadr*, tilavet ve tecvid kaidelerine uymak kaydıyla en süratli okuyuşu ifade ederken *tahkik*, en yavaş, *tedvir* ise bu iki okuyuşun arasında bir hızı ifade etmekte ancak her üç tilavet usulünde de kaidelere uygun olmak ön koşul olarak zikredilmektedir⁴¹. Yüzüne okuma alanında bu üç usulün de uygulanması yapılarak öğrencilerin bu usulleri uygulamayı tecrübe etmesi sağlanmalıdır.

Yüzüne okuma alanı için önemli noktalardan biri hedef belirleyerek o hedefe

→

Öğreniyorum, 10.

³⁸ Makamlı bir harf çalışması örneği için bk. "Elifun ba".

³⁹ İmam Hatip öğretmenleri üzerinde yapılan bir çalışmada öğretmenlerin Kur'an derslerinde %93,8 oranında düzgün okumayı öncelikleri için ehemmiyetinin farkına varılmaya başlandığına işaret sayılabilir. Bk. Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", 97-98; İlahiyat Fakültesi öğrencileri de dersin önemli oranda yüzüne okumaya ayrılması gerektiğini düşünmektedir. Bk. Alemdar, "İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Dersleri ile İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri", 192.

⁴⁰ Yüzüne okumanın nasıl yapılması gerektiğine dair bk. Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim'i Nasıl Öğretelim?*, 66-74.

⁴¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, ts.), 1/205-210; Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr es Suyûtî, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008), 212; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 68-69, 155, 160, 163.

fe ulaşmaya çalışmaktır. Eğer öğretici uzun soluklu olarak o derse girecekse, talebelerle derste bir hatim yapmayı planlaması, baştan sona Kur'an'ın birlikte okunması imkânını da verdiği için güzel bir hedef olacaktır. Nitekim Osmanlı'da sıbyan mekteplerine ait programların Kur'an dersiyle ilgili açıklamalarında çocuklara ikinci sınıfta bir hatim, dördüncü sınıfta ise birkaç hatim yaptırılmaya gayret edilmesi istenmektedir.⁴² Yine 3 senelik *Dâru'l-Muallimât programında* da⁴³ ilk sene 2, ikinci ve üçüncü seneler 1 saat olmak üzere toplamda sadece 4 saat Kur'an dersi olmasına rağmen, programın izah kısmında her sene bir hatim yapılmasının öngörülmesi, sadece sıbyan mekteplerinde değil diğer okullarda da hatim odaklı bir tilavet anlayışının hâkim olduğunu göstermektedir. Bu eski hatim alışkanlığının, önce Kur'an'ın sonundan başlanıp Kâf sûresine kadar gelinmesi, bu sûreye gelindiğinde talebenin başındaki takkenin kapılıp ailesi için müjdeye koşularak hediye alınması, daha sonra Kur'an'a baştan başlanıp hatime devam edilmesi⁴⁴ şeklinde uygulanması, muhtemelen son cüzlerin kısa ayetlerden müteşekkil olması ve yeni başlayan talebeler için daha uygun olması sebebiyledir.

İlahiyat fakültesini bitirene kadar Kur'an'ın bütünüünün okunup hatmedilmesi gerektiği kanaatini dile getiren eğitimcilerin bulunması⁴⁵, sadece Türkiye'de değil, bütün İslam ülkelerinde çocuklara daha ilköğretim çağında bir veya birkaç hatim yaptırılmasının bir zorunluluk olarak görülmesi⁴⁶, iyi bir Kur'an tilaveti için hoca nezaretinde birkaç hatimin yapılmasının elzem olduğunu göstermektedir. Ancak öğreticinin bir dönem gibi kısa sürelerde o derse girmesi halinde, Kur'an'dan daha çok okunan belli bölümlerin, örneğin Yasin ve Mülk sûreleri gibi az çok aşına olunan veya Rahman sûresi gibi kısa ayetli ve tekrarlar içeren Kur'an sûrelerin seçilmesi yoluna gidilebilir.

Bu öğrenme alanı için öğrencilerin öncelikle her derste hangi sûreden hangi sayfaların okunacağı şeklindeki sorumluluk alanları net olarak belirlenmeli, ders öncesi dinleme-okuma şeklinde o derste okunacak bölümün çalışılarak gelinmesi sağlanmalıdır. Ders esnasında da seviye, gelişim ve hata tashihi gibi durumların takibi için mutlaka her öğrenciye az da olsa okutulmalı, böylece öğrencinin gelişimi takip edilmelidir. Ancak yüzüne okumanın yeni öğrenildiği ilk aşamalarda ders esnasında, Türkçe öğretiminde olduğu gibi okuma yarışları yapmak, bunun için belli çizelgeler yardımıyla saniye ve dakikaları ölçmek gibi bazı öneriler⁴⁷, Kur'an öğretiminde öğrencileri bir rekabet havasına sokma ve kıskançlık, çekememezlik hallerine sebep olma tehlikelerini barındırdığı için uygun değildir. Hatta sadece bu

⁴² Kurâ, Dersaâdet ve Kasabât Mekâtib-i İbtidâiyelerine Mahsus Müfredât Programı için bk. *Salname*, 1318, 222, 238.

⁴³ Dâru'l-Muallimât programı ve işlenecek Kur'an dersinin açıklaması için Bk. *Salname*, 1318, 333-334.

⁴⁴ Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, 3/541.

⁴⁵ Beyza Bilgin'in ifadeleri için bk. Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, 2/364.

⁴⁶ Bk. Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, çev. Hayreddin Örs (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972), 81; Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5/5 (1994), 1-47.

⁴⁷ Öneriler için bk. Nazif Yılmaz, "Kur'an Öğretiminde Temel İlkeler ve Yöntem-Teknikler", *Din ve Toplum* 5/1 (2016), 98-113.

yarış anlayışı değil hatim etme hedefi gibi hedefler koyarken de asıl hedef olan *Allah rızası* düşüncesi asla göz ardı edilmemeli, bu asıl hedef yeri geldikçe hatırlatılarak, Kur'an tilavetinin hatim bitince bitmeyip yeniden başladığı imajı sürekli hafızalara nakşedilmelidir.

Kur'an eğitiminin hoca nezaretinde belli bir süre eğitim almayı gerektirdiği ortadaysa da günümüz örgün öğretiminde öğrenci sayılarının fazlalığı, öğrenci ilgisizliği gibi bazı sebeplerle hocanın bir talebeye ayırdığı zaman çok azalmaktadır. Bu sebeple öğrencinin mahir okuyuculardan ilgili bölümü dinlemeye zaman ayırması da önem arz etmektedir. O yüzden nitelikli bir Kur'an tilaveti için öğrenciye seviyesine göre bir sayfa veya sayfanın belli bir bölümü ödev olarak verilmeli ve öğrenciden hocasına okuyacağı o bölümü model alacağı bir okuyucudan ayet ayet dinleyerek çalışması istenmelidir. Bu çalışılmış sayfada hataların olması durumunda, ilgili bölümün altı öğretici tarafından çizilerek hatalar tashih edilmeli, gerekirse öğrenciden aynı sayfayı tekrar çalışması istenmelidir. Bu şekilde her sayfanın satır satır çalışılması halinde Kur'an metnine aşinalık ve tilavette akıcılık düzeyinin yükselmeye başlayacağı aşikârdır. Ayrıca ders içi uygulama olarak öğreticinin öğrencileri yüzüne okuturken liste sırasına göre değil karışık olarak seçmesi ve kendilerine düşen bölümü okuduktan sonra da tilaveti takip etmelerini sağlaması Kur'an metnine aşinalığın artması açısından önemli bir husustur.

Derslerde öğrencilerin dersi bir mashaftan takip etmesi hatta talebenin kendine ait Kur'an'ı olup hocanın gerektiğinde mushafının üzerine yanlışlarını işaret etmesi de Kur'an dersinin gerekliliklerindedir. Hatta dersin mashaftan takip edilmesi sadece eğitim zarureti olarak değil mushafa bakmanın da onu taşımanın da ayrı ayrı sevap ve ibadet olduğu, mushafa bakmaksızın bir gün geçirmenin kerihliği⁴⁸ gibi hususlar göz önüne alındığında öğrencilerde bir ibadet anlayışı oluşturması açısından da önemlidir. Günümüzde dersleri, teknolojinin gelişimiyle cep telefonlarına yüklenen dijital Kur'an-ı Kerim'lerden takip etmek isteyen öğrenciler olmaktadır. Ancak bu usul, ekranların küçük olması, cihazın şarjının bitmesi, tam okurken mesaj veya farklı programlardan bildirim gelmesi neticesinde okuyuşun sekteye uğraması, talebenin okuyuş sırası geçtikten sonra telefon ekranından takip ediyor gibi yapıp ekrandan başka şeyleri takip edebilmesi gibi sebeplerle uygun değildir. Tabi sınıflarda teknolojik donanım olarak projeksiyon cihazları ya da akıllı tahtalar varsa mushafın tahtaya yansıtılarak oradan takip edilmesi⁴⁹, hocanın herkesi daha iyi kontrol edebilmesi ve zaman zaman hataları tahtada, kelime üzerinde çizerek göstermesine imkân vermesi sebebiyle avantajlıdır.

Yüzüne okuma alanında özellikle yüksek öğretim Kur'an derslerinde ders içi uygulamalar bakımından okunan ayetlerin mana ve tefsirine, dersi tefsir dersi haline getirmemek kaydıyla, zaman zaman değinmek, dersi daha verimli ve sevimli

⁴⁸ Bk. Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmet Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/279.

⁴⁹ Ortaöğretim seçmeli Kur'an dersleri için öğrenciler daha fazla teknoloji kullanımının gerekli olduğunu, bu sayede öğretmenin bütün öğrencilerle birlikte ders işleyebileceğini dile getirmişlerdir. Bk. İlhami Kotan, *Ortaöğretimde Bazı Seçmeli Dini Derslere İlişkin Öğrenci Öğretmen ve Yönetici Görüşlerinin İncelenmesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 74-75.

bir ders haline getirecektir. Bunun için de okunan bölümlerin tefsirine, öğretici tarafından önceden bakılması ve hangi ayetlerde nasıl bir açıklama ve izah getirileceğinin kararlaştırılması gereklidir. Ayrıca okumaya başlama ve bitirme yerlerinin sayfa bazlı değil konu ve ayet bazlı olarak değerlendirilmesi, mana itibarıyla bir farkındalık oluşturmak adına önem arz etmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim'de sayfaların hatta bazen cüzlerin bile mana bakımından tamamlanmadan bitebildiği⁵⁰, dolayısıyla mananın bir sonraki sayfada ve cüzde devam ettiği bilinmektedir.

Yüzüne okuma aşamasında öğrenciler tarafından şikâyet konusu olan hususlardan birisi, hatalarının anında tashih edilmesidir. Özellikle bazı öğrencilerin aşırı heyecanı, daha başlarken üç beş yanlışla başlamasına ve bunlar için her defasında durdurularak hatasının düzeltilmesine sebep olmakta bu da öğrencinin moralinin bozulması ve hatalarının daha da artmasıyla sonuçlanmaktadır. Bunun önüne geçmek için mushafın üzerine hataları not alarak okuyuş bitirildikten sonra izah edilmesi şeklinde bir uygulamaya gidilebilir. Hatta, günümüz teknolojik imkanlarıyla tahtaya yansıtılan mushaf üzerinde de renklendirme yapmak suretiyle hatalar belirlenip sonra izah edilebilir. Ancak bu uygulamalar, öğreticilik ve anlatılanların akılda daha fazla kalmasını sağlayıcı vasıfları⁵¹ sebebiyle çoğu zaman hatayı anında düzeltmenin yerini tutmamakta, üstelik bazen aynı kelimeyi bir daha okutturma gibi sebeplere binaen zaman alıcı da olabilmektedir. Dolayısıyla imtihan uygulamalarında hataların en son söylenmesi elzem olmakla birlikte ders ortamında, ilk zamanlar biraz daha müsamahakâr davranarak, ders süreçlerinin işleyişine zaman içinde öğrencilerin aşına olması neticesinde uygun bir üslûpla hata tashihihinin sorun teşkil etmeyeceği söylenebilir. Aslında sınıf içinde, yapılan hataları izah zamanları diğer öğrenciler için de çok önemli bilgilenme zamanlarıdır. Dolayısıyla bu anların iyi değerlendirilmesi halinde bütün sınıfın işlenen konuyu daha iyi öğrenmesi söz konusu olacaktır. Her alanda olduğu gibi hataları en güzel bir surette tashih etme meselesinde de hocanın bilgi, maharet ve liyakati⁵² ön plana çıkmaktadır.

2.3. *Talim Öğrenme Alanı*

Kur'an-ı Kerim dersi içinde yer alması gereken, ancak günümüz örgün eğitim kurumlarında belki de en fazla ihmal edilen bir alan olarak talim alanı, öğrencide hurufat ve meharice ağız yatkınlığının oluşmasına, okunan sûrelerle duaların eğitimden geçildiğini gösterircesine ustalıkla okunur hale gelebilmesine yönelik bir eğitim sürecidir. Bu süreç öğrencide eğitim alındığını gösteren bir melekenin

⁵⁰ Kur'an'ın üslûbu gereği mana, her zaman devam etmekle birlikte özellikle kıssa ve diyaloglarda bazen sayfa ve cüz değişimiyle mananın yarıda kaldığı çok bariz hissedilmektedir. Cüz örnekleri için bkz. 16 ve 22. cüz başları, Kehf, 18/17; Ahzab, 33/31; sayfa örneği için bkz. Hûd, 11/46; Kehf, 18/ 35, 62, 75, 84; Ta-ha, 20/13.

⁵¹ Benli, "İlahiyat Fakültelerinde Yürütülen Kur'an Okuma ve Tecvid Dersleri için Bir Program Önerisi", 137-138.

⁵² Fem-i muhsin hocaların hataların tashihi noktasındaki mahareti ve kulakları az işitmesine rağmen hata olduğu anda kulaklarının hatayı hemen fark etmesi anlatılagelen hususlardandır. Bk. Naci Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlimindeki Yeri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

oluşabilmesi için Sübhaneke'den başlanarak önce belli duaların sonra zamm-ı sûrelerin, biraz abartılı ve kendine has bir tavırla hocaya okunmasını ihtiva etmektedir. Kelime anlamı itibariyle *öğretmek*⁵³ anlamına gelen *talim* dersiyle ilgili eskiden beri Kur'an hocası ve talebelerinin arasında bu dersin başlangıcı sayılan Sübhaneke duasının birkaç ayda geçildiği anlatılmaktadır, bunun bir kabiliyet ve değer ölçüsünü gösterdiği⁵⁴ ifade edilmektedir. Sadece Sübhaneke değil diğer dua ve sûrelerin üzerinde de hatırı sayılır bir zaman geçirilmesi⁵⁵ esas olup, talimde esas olan, okumada belli bir kıvama gelmenin söz konusu olmasıdır. Talim dersi amacıyla okunan dualar Sübhaneke, Tahiyat, Salli-Bârik, Rabbenâ âtina, Rabbenâğfirli, Âmentü ve Kunut dualarıdır. Bu duaların bitirilmesinden sonra Nâs sûresinden başlanıp Duhâ sûresine kadar aynı şekilde okunmaktadır. Her duada bazen aylar süren uğraşlar sebebiyle genel olarak Duhâya kadar gelinmesi âdet ise de eskiden daha fazla zamanın ayrıldığı talim okumalarının Duhâ sûresinden sonra da devam ettirildiği, Amme cüzü bitirildikten sonra, Yasin ve Mülk sureleri daha sonra da her gün birer sayfa olarak Kur'an'ın bütünü⁵⁶ kapsadığı da görülmektedir.

Ta'lim öğrenme alanı, yıllarca Kur'an'ı dilden dile aktaran fem-i muhsin öğrencilerin üzerine titrediği alanlardan biri olmuş ve Kur'an eğitiminde bu alan, onlar tarafından hiçbir zaman ihmal edilmemiştir. Talim için her bir sûre üzerinde günlerce ağır bir tempoyla ve uzun uzun durmak suretiyle duhâ sûresine kadar tekrar tekrar okumak ve daha sonra Amme sonra da Fatiha'dan başlanarak aynı usulün devam ettirilmesinin gereği vurgulanmış ve eğitimin ancak bu şekilde hayat boyu kalıcı hale geleceği ifade edilmiştir.⁵⁷ Hatta fem-i muhsin bir öğreticinin imam hatip lisesinde işlediği bir Kur'an-ı Kerim ders kaydında⁵⁸, dersin önemli bir bölümünün, aralarda bazı izahlar yapmak suretiyle harflerin seslendirilmesine, dolay-

⁵³ Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhîd* (Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 2005), 1140.

⁵⁴ Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, 1/321.

⁵⁵ Örneğin Abdurrahman Gürses Hoca sadece tekbire, Allahü Ekber lafzının talimine 10-15 gün çalıştığını, Kutuz Hoca Felak suresini 6 günde geçtiğini, Hasan Hüseyin Varol ise Enderûnî İsmail Efendi'den Sübhaneke'yi 45 günde geçip Duhâ Sûresine kadar 2 senede geçebildiğini ifade etmektedir. Bk. Abdurrahman Gürses, "Abdurrahman Gürses Hoca ile Kur'an Saatleri" (Görüşmecî: İsmail Lütfî Çakan vd., Görüşme Transkripsiyonu) Altınoluk 15 (Mayıs 1987); İsmail Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları: Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 51; Hasan Hüseyin Varol, *Yaşadıklarım ve Gördüklerim* (Konya: Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, 2015), 252; Yine İHL'de her gün talim okunmasına rağmen bazı talebelerin haftalarca bir sûreyi geçemediği de anlatılmaktadır. Bk. Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, 1/542.

⁵⁶ Kutuz Hoca, böyle bir programla Kur'an'ın 3. cüzünün ortalarına kadar geldiğini bildirmektedir. Bk. Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, 51; Abdurrahman Gürses Hoca'nın ise 2 yıl zarfında talimle hatim ettiği, 2 öğrencisine de talimle hatim yaptırdığı ifade edilmektedir. Bk. Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmindeki Yeri*, 26, 82; 2019 yılı İhtiyaç odaklı programın ders açıklamalarında yüzünden okumayı bilen öğrencilerin de talim üzere hatim etmeye yönlendirilecekleri ifade edilmektedir. Ancak bu talimin, öğrenme alanı olarak verdiğimiz talim anlamında olup olmadığı tam olarak anlaşılabilir değildir. Bk. *İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019).

⁵⁷ Bk. Gürses, "Abdurrahman Gürses Hoca ile Kur'an Saatleri".

⁵⁸ Abdurrahman Gürses'in işlediği Kur'an-ı Kerim ders kaydı ve hocanın talim dersinde dikkat ettiği hususlar için bk. Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmindeki Yeri*, 73-87.

sıyla tatbiki eğitim faaliyeti olan talime ayrıldığı görülmektedir. Bu çalışmadan, talim derslerinde derse besmele ile başlanılmasına, harflerin seslendirilmesi esnasında yeri geldikçe fazla detaya inilmeden açıklama ve izahlar yapılarak bunlardan bazılarının not ettirilmesine, sema, arz ve müşafehe metotlarının önemine dikkat çekilerek bizzat uygulanmasına, akılda kalıcı örnekler verilmesine, ifrat ve tefritten kaçınılmaya özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

Gelenekte uygulanagelen şekliyle talim, harflerin ve mahreçlerin iyice yerleşmesi için biraz abartılı bir eğitim okuyuşu olup okuyanı da dinleyeni de yoran bir okuma şeklidir. Aslında bu bir eğitim tarzı olup maksud olan, belli bir kıvam yakalandığında artık bu okuyuşun bırakılıp tilavetin normal seyrini almasıdır. Ancak bu talim okuyuşunu namaz esnasında, aşır okurken vb. her tilavette, her daim sürdüren kimseler hep bir damar olarak olagelmıştır.⁵⁹ Halbuki ifade ettiğimiz gibi harflere, mahreçlere uzun süre aşırı basarak okumak okuyanı da dinleyeni de yormaktadır. O yüzden de talim uygulamasını başından itibaren aşırı baskılı haliyle değil belirli bir makam ve daha hoş bir tavırla ve Kur'an, her zaman ve zeminde nasıl okunması gerekiyorsa o şekliyle uygulamak gündeme alınmalı, tartışılmalı ve bu eğitimi sürdürenlerce değerlendirilmelidir.

Kur'an eğitimi açısından talim dersinin amacı talebeyi, harflerin üzerinde onları doğru, düzgün ve ustaca çıkarıncaya kadar uğraştırmak ve eğitim aldığı her halinden belli olup eski tabirle "yağdan kıl çeker gibi" bir okuyuşa, bir kıvama sahip olacak duruma getirmektir. Bunun için de öncelikle harflerin mahrecinden ve doğru sesle çıkarılması için hoca nezaretinde harfin fethalı, kesralı, cezimli, medli gibi okunması muhtemel bütün pozisyonları seslendirilmektedir. Harfler üzerindeki bu çalışmalar zaman zaman yine sürdürülse de asıl talim tatbikatı, bahsedilen dua ve sûrelerin defalarca hocaya talim olarak okunmasıyla gerçekleşmekte, böylece öğrenilen harflerin ve mahreçlerin iyice yerleşmesi ve meleke haline gelmesi sağlanmaktadır. Öğrencilere talim çalışmaları esnasında harfi çıkarırken mahrecin alacağı hali gözlemlenmeleri amacıyla bir ayna yardımıyla çalışmaları da⁶⁰ tavsiye edilen hususlardandır.

Sınıf mevcudunun fazla olduğu durumlarda talim üzere verilmesi gereken dualar bazen öğrencilerin sadece artı (+) alma yarışına dönebilmekte, dolayısıyla talimden maksat gerçekleşmemektedir. O yüzden de örgün eğitim şartlarında derse giren hocanın iyi bir planlama yaparak dönem boyunca sorumlu olunan talim dua ve sûrelerinin sayısını 3-4 sûreyle sınırlı tutması ve talebenin her bir talim sorumluluğu için 3-4 hafta uğraşmasını sağlaması elzemedir. Ayrıca öğreticinin, zaman zaman yaptığı açıklamalarla talimden maksadın artı almak ya da ezber vermek değil *tashih-i huruf* olduğunu izah etmesi ve talebede talim açısından bir farkındalık oluşturması da önem arz etmektedir.

⁵⁹ Ali Rıza Sağman, tecvidin ne olduğunu tam anlamayan ve kafaya vurur gibi kalkale yapan bazı kimselerle, (ع) harfini kulakları yararcasına, (ح) harfini boğulur gibi, (ج) harfini teyyare pervanesinin sesine muadil çıkaranlardan bahisle okuyuşta harf ve lafızlarla kavga eder gibi bir ifrat halinden bahsetmektedir. Bk. Ali Rıza Sağman, *Meşhur Hafız Sâmi* (İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1947), 55-60.

⁶⁰ Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, 120.

İlköğretim ve ortaöğretimdeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle Kur'an-ı Kerim derslerinin müfredatında yer alan dua ve sûrelerin latinize edilmiş halinden değil bizzat öğretmenin ağzından ya da öğretmen mahir değilse teknoloji vasıtasıyla mahir okuyuculardan dinletilerek öğretilmesi gerekmektedir. Hatta ders planlaması yapılırken o dönemde talim için belirlenen dua ve sûre sayısı az tutularak talim sûrelerinin sınıf ortamında beraberce ve defalarca tekrar edilerek öğretilmesi, öğrencinin sûreleri kendi kendine yanlış öğrenmesinin önüne geçecektir. Bu öğrenme alanının kendine has hususiyetleri bakımından talim açısından donanımlı, ehil kişilerin örgün eğitim kurumlarına, imam hatip ortaokul ve liselerine⁶¹ farklı günlerde gitmeleri ve talim dersi yapmaları da mümkündür. Talim dersine verilen ehemmiyeti göstermek için ilgili kurumda fem-i muhsin hocanın talebeleri dinleyeceği bazı görsellerle de süslenmiş bir talim odası, imkanlar nisbetinde yapılabilir. Talim öğrenme alanı koro ile okumaya da müsait bir alandır. Kur'an dersinin başlangıcında öğrenilmesi gereken bazı sûre ve duaların belli bir makam, yüksek ses ve koro ile birkaç defa tekrar edilerek okunması alışkanlığı⁶², bir talim usulü olarak Kur'an-ı Kerim derslerinde en fazla kullanılan metotlardan biridir. Hatta Osmanlı'da İbtidâî mektepler için hazırlanan bir talimatta⁶³ her gün okuldan ayrılmadan öğrencilere Fil sûresinden başlanıp Fatih'a kadar okutturulacağı daha sonra 10 kadar salât ü selam okutturup padişaha, devlete, millete, ümmet-i Muhammed'e dua ederek okulun hitam bulacağı bildirilmektedir.

2.4. Tecvid Öğrenme Alanı

Tecvid, bir işi güzel ve iyi yapmak manasına gelip harfleri mahreçlerinden sıfatlarını da yerine getirmek suretiyle ve olması gereken şekliyle yerli yerince çıkararak okumak⁶⁴ anlamında Kur'an'ı güzel okumaya vesile olan ilme alem olmuştur.⁶⁵ Kur'an'ı güzel okumanın kurallarını ortaya koyan ilim olarak tecvid tilavetin süsü, kıraatin zineti⁶⁶ ve musikisi⁶⁷ olarak görülmüştür. Tecvid ilmi, Kur'an'ın hadisler veya başka herhangi bir Arapça metinden farklı, kendine has ve Hz. Peygamber'den duyulduğu şekliyle okumanın⁶⁸ anahtarı mesabesinde. Tecvid ve kıraat otoriteleri tarafından Kur'an'ı tecvide riayet ederek okumanın vacip olduğu, tecvidsiz okuyanın günahkâr olacağı, çünkü Yüce Allah'ın bize Kur'an'ı tecvidli bir şekilde indirdiği ve bize de aynı şekilde ulaştığı⁶⁹ ifade edilmektedir.

⁶¹ Nitekim 1971-1972 eğitim-öğretim yılında İstanbul İmam hatip Okulunda hafızlar için bu manada bir talim dersi açıldığı ve derse hafız Abdurrahman Gürses Hoca'nın geldiği ifade edilmektedir. Bk. Kara, *Sözü Dilde Hayali Gözde*, 179.

⁶² Bk. Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, 33.

⁶³ Bk. *Salname*, 1316, 333-334.

⁶⁴ Ebû Amr Osman b. Said b. Osman Dâni, *et-Tahdîd fil'İtkân ve't-Tecvid*, thk. Çânim Kaddûrî Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2000), 68.

⁶⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), 3/533.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/212; Ayrıca tecvid tarifleri için bk. Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).

⁶⁷ Gürses, "Abdurrahman Gürses Hoca ile Kur'an Saatleri".

⁶⁸ Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", 75-76.

⁶⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *el-*

Tecvid öğrenme alanı⁷⁰ içinde en önemli problemlerden biri bazı talebenin tecvidi hem teorik hem uygulama bazında hiç bilmemesiyken diğer bir problem de zamanla uygulayabilmesine rağmen uyguladığı şeyin ne olduğunu bilmemesi ve bunu da “*uyguluyorum ama ne olduğunu bilmiyorum*” diye ifade etmesidir. Halbuki bu alan, dersin ağırlıklı alanı yüzüne okuma esnasında uygulaması yapılan kuralların teorik çerçevesinin sunulduğu ve anlamlandırıldığı alandır. Dolayısıyla dersin bir bölümü mutlaka tecvid öğretimine ayrılmalı ve Kur'an tilavet ederken geçen uygulamaların teorisi verilerek öğrenilmesi sağlanmalıdır. Hatta özellikle ilahiyat fakültesi öğrencilerinin bu kuralları öğretecek olmaları sebebiyle tecvid kurallarına teori ve pratiğiyle vâkif olmaları gerekmektedir. Ancak yapılan bir araştırmada tecvid anlatımında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin kendilerini %41 oranında yetersiz buldukları⁷¹ anlaşılmakta, dolayısıyla bu öğrenme alanına da özel bir itina göstermenin zarureti ortaya çıkmaktadır. Tecvidin iyice öğrenilebilmesi için derslerdeki tilavet esnasında yeni öğrenilen teorik tecvid kaideleri sık sık hatırlatılmalı hatta zaman zaman bir ayetin baştan sona tecvid tahlilleri yapılarak teorisi öğretilen bilgilerin pratiği ele alınmalı bu yolla öğrenilen bilgiler pekiştirilmelidir. Tecvid öğretiminde teorik bilgisi verilerek tecvidin mahiyeti öğretildikten sonra Kur'an'ın farklı yerlerinden seçilen örnek ayetler üzerinde bol bol uygulama yaptırılmalı ve söz konusu tecvid, meleke halinde yerleşinceye kadar üzerinde durulmalı, gerektiğinde okunan ve ezberlenen sayfaların tecvidini bulmaya yönelik ödevler verilmelidir.

Bu öğrenme alanı, eğitim öğretimde yeni yaklaşımlara ve farklı öğretim yöntemlerinin kullanımına da uygundur. Nitekim tecvid kurallarının teorik anlatımında slayt, oyun, drama gibi yöntemlerden faydalanılabilir. Ancak sadece bir tecvid kaidesini anlatacağım derken birçok farklı yöntemler denemek suretiyle önemli bir zaman kaybına sebep olmaktan da sakınmak gerekir. Zira öğrenci fazlalığı ve ders saatinin azlığı sebebiyle zamanı verimli kullanmak çok önem arz etmektedir. Slayt gibi materyallerle tecvidin anlatımında hem öğrenimi kolaylaştırmak hem öğrenilen bilgilerin unutulmasını geciktirmek için bilgileri ve söz konusu materyalleri örgütlemek gerekir. Nitekim bu konuda yapılmış çalışmalar, örgütlenerek verilen bilgilerin hafızada çok daha iyi kaldığını⁷², dolayısıyla Kur'an dersinin tecvid alanında da kullanılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Geleneğimizde bazı dîni bilgilerin 32 farz gibi sayılarla veya şiirleştirilmiş ifadelerle kalıplaştırılarak öğretilmesi⁷³ aslında bir nevi bilginin örgütlenmesi, dolayısıyla kolay öğretilir hale getirilmesidir. Hatta öğrencilerin öğrenmesini kolay ve kalıcı kılmak adına eskiden bazı kural ve kaidelerden oluşan manzum risaleler veya kitaplar yazıldığı bilinmektedir. Ez-

→

Mukaddime, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2006), 3.

⁷⁰ Tecvid öğretimine dair bk. Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim'i Nasıl Öğretelim?*, 74-78; Ayrıca tecvid ilmiyle ilgili yapılmış kapsamlı bir çalışma için bk. İbrahim Tetik, *Tecvid ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

⁷¹ Fatma Asiye Şenat, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kur'an Okuma ve Tecvid Dersinin İşlenişine İlgili Kanaatleri Üzerine Bir Araştırma”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/42 (2016), 215-238.

⁷² Bk. Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, 191.

⁷³ Bk. Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, 34-35.

berlenmesi amacıyla tecvid ilminde de manzum kitaplar yazılmıştır.⁷⁴ Bunlardan en meşhuru hiç şüphesiz İbnü'l- Cezerî'nin Mukaddime'sidir. İlahiyat fakültelerinde mukaddimenin belli bölümleri yeri geldikçe ezberletilerek tecvid öğrenimi daha kalıcı hale getirilebilir.⁷⁵

Tecvid konuları her ne kadar anlatılsa da zamanla unutulabilmekte bu da derslerde konuların yeri geldikçe tekrar edilmesini gerekli kılmaktadır. Hatta bu konuda yüzüne okuma esnasında yapılan tecvid hatalarının gerekli tekrarları yapmak adına iyi bir fırsat olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Tecvid konuları teoriyle pratiği iyi bir şekilde harmanlamak suretiyle işlenmeli, teori ve pratiği birbirinden bağımsız olarak görmek yerine her tecvid anlatımı sonrasında bol bol uygulama örneklerine yer verilmelidir. Hatta her tecvid konusunda o tecvid konusunun çok olduğu sayfaların fotokopisinin sınıfta dağıtılarak o sayfa üzerinde uygulama çalışmaları ve düzeltmeler⁷⁶ yapılması da imkân dahilindedir.

Yüzünden okuyuşun belirli bir kıvama gelmeden önce tecvid kurallarının öğretilmemesi esas ise de aslında öğretici daha baştan itibaren tecvidin ne olduğunu söylemeden de olsa tecvidli bir şekilde okumaya, bu kuralları bir kalıp olarak belletmeye⁷⁷ riayet etmeli ve en azından kalkale gibi iki lazımlı sıfatın birleşiminden doğan tecvidlerin baştan itibaren öğrenciyeye de yaptırılmasına özen gösterilmelidir.

2.5. Ezber Öğrenme Alanı

Hz. Peygamber'in ilk ayetlerden itibaren kendisine vahyedilen Kur'an ayetlerini ezberleme gayreti içinde olması⁷⁸, bunun üzerine vahiy tamamlanmadan önce öğrenmek için acele etmemesi gerektiğini bildiren ayetin gelmesi⁷⁹, Kur'an'ı ezberleme faaliyetinin bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatıldığını ifade etmektedir. Hâfızlık, Kur'an eğitiminin önemli bir aşaması olup farz-ı kifaye olarak değerlendirilmiş⁸⁰ ve Asr-ı Saadet'ten bu yana İslam toplumlarında Kur'an'ı ezberleyenler hep olagelmıştır. Namaz kılmak için Kur'an'dan bazı bölümlerin herkes tarafından ezberleme zorunluluğu bir yana, sahabe-i kiram arasında Kur'an ayetlerini indikçe ezberleyen birçok kişinin olduğu bilinmektedir⁸¹. İlk hafız olan Hz. Pey-

⁷⁴ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk. Oğuz Yılmaz, "Türk İslam Edebiyatında Manzum Tecvidler", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı III*, ed. Hümeysra Dinçer - Ümit Güneş (İstanbul: İlmî Etüdler Derneği (İLEM), 2015), 81-100.

⁷⁵ Tecvid konuları içinde Mukaddime'den ilgili beyitlerin de yer aldığı kitap örneği için bk. Kurrâ Hafız Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2014).

⁷⁶ Osman Egin, "Kur'an Öğretiminde Problemler ve Çözüm Önerileri", *Etkili Din Öğretimi*, ed. Şaban Karaköse (Ankara: TİDEF Yayınları, 2010), 601-605.

⁷⁷ Alemdar, "Teknik ve Estetik Açısından Kur'an Öğretme ve Okumaya Dair Bazı Gözlem ve Görüşler". Mezkûr çalışmada tecvid kurallarının bir hatim bitirdikten sonra anlatılması öngörülmektedir. Ancak bu husus, okul boyunca bir hatimin bitirilmesi bile çoğu zaman mümkün olmadığından örgün eğitim için uygulanması zor olup yine de kuralları anlamlandırma aşamasının yüzüne okumada belli bir düzey yakalandıktan sonraya ertelenmesinin gerekliliği vurgulanmalıdır.

⁷⁸ Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 4.

⁷⁹ Tâhâ, 20/114

⁸⁰ Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 211.

⁸¹ Bk. Şehabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî Ebu Şâme, *El-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmi*

gamber'in vefatı sonrasındaki Yemame savaşında hafızlardan oluşan Hamele-i Kur'an bölüğünün sayılarının çokluğu⁸² ilk yıllardan itibaren Kur'an'ın ezberlenmesine verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Kur'an-ı Kerim dersinin öğrenme alanlarından biri de ezber alanı olup hem meslekî gelişim açısından hem hafızayı kuvvetlendirme bakımından çok önem arz eden bu alana da gerekli ihtimam gösterilmelidir.⁸³ Nitekim çocuklara ilk dinî bilgilerin soru-cevap şeklinde ezberletilmesinin bu alandaki kabiliyetlerini geliştireceği eğitimciler tarafından dile getirilmiştir.⁸⁴ Hatta küttablardaki Kur'an eğitiminin en önemli yönünün Kur'an'ı ezberlemek⁸⁵ olduğu bilinmektedir. Her müslüman için ibadet edebilecek kadar ezber yapmanın zarureti⁸⁶ yanında özellikle imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinden mezun olduktan sonraki istihdam safhasında ezberin vazgeçilmez bir yeri olduğu bu yüzden de Kur'an derslerinde belirli oranda ezber yaptırılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ezber öğrenme alanında ezber miktarı ve sınıf öğrenci sayısının makul olduğu durumlarda, yanlış ezberlemelerin de önüne geçmek için dersin, derste işlenmesi adına hocanın okuyup öğrencinin tekrar etmesi şeklinde bir uygulamayla karşılıklı ezber⁸⁷ yapılması muhtemeldir. Buna imkân olmadığı durumlarda ise ezberlenecek bölümün öncelikle öğrenci tarafından mutlaka yüzünden ve yanlışsız okunması sağlanmalı bunun için derste gerekirse defalarca tekrar yapılmalı, öğrencinin yanlışları çizilmeli ve düzeltilmelidir. Öğretici tecrübeliyse daha önce sık yapılan hatalardan yola çıkarak hatalı okunması muhtemel yerlere bizzat dikkat çekmeli ve oraları tashih adına önce kendi okuyup öğrencilere de tekrar ettirmelidir. Ezberlerin hoca tarafından dinlenilmesi aşamasında ise talebenin kendi mushafını getirmesi sağlanmalı ve hatalar olması durumunda mushafta işaretlenerek düzeltilmeli, gerekirse ezber tekrar alınmalıdır.

Ezber yapma ve dinleme noktasında en önemli sıkıntılardan biri de ezberin hiçbir kurala uymaksızın son derece hızlı bir şekilde okunması ve dinlenilmesidir ki bunun özellikle kalabalık sınıflarda ders saatinin yetmemesi ve talebelerin bir an önce okuyup sorumluluktan kurtulma düşüncesi gibi sebepleri vardır. Halbuki her

→

Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Aziz, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dârü Sâdır, 1975), 33.

⁸² Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahih-i Buḥârî* (Beyrut: Dârü lhyâi't-Turâsî'l-Arabiyy, t.y.), 14/139.

⁸³ Ezber öğretimine dair bk. Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim'i Nasıl Öğretelim?*, 79-81; Ezber yapmanın önemi, faydaları ve teknikleri için ayrıca bk. Mehmet Adıgüzel, "Kur'an Öğrenim ve Öğretiminin Önemi ve Ezberleme Teknikleri", *Ekev Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 179-186.

⁸⁴ Bk. Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, 34.

⁸⁵ Bk. Öymen - Dağ, *İslam Eğitim Tarihi*, 171.

⁸⁶ Namaz kıraati için belli sûrelerin ezbere bilmenin farziyyetine dair bk. Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimaşkî Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmi'i'l-Bihâr*, thk. Abdülmümin Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 74; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dârü âlemi'l-kütüp, 2003), 2/256-258; Ayrıca bk. Mennâ' Halil el-Kattan, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1996); Ömer Nusuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (Ankara: Akçağ Yayınları, t.y.), 121-122,215; Lütfi Şentürk - Seyfeddin Yazıcı, *İslam İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 44-45.

⁸⁷ Örnek bir uygulama için bk. Benli, "İlahiyat Fakültelerinde Yürütülen Kur'an Okuma ve Tecvid Dersleri için Bir Program Önerisi", 141-142.

nerede ve ne surette olursa olsun okuyuşun, daha önce zikredilen, Kur'an tilavatinde hadr, tedvir ve tahkik isimli okuyuş usullerinden birisiyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir⁸⁸. Ezber öğrenme alanı için en uygun tilavet usulü, hadr usulü olup ezberlerin hazırlık ve ezber yapma aşamalarından itibaren hep hadr üzere okunması ve hocaya da bu usul çerçevesinde dinletilmesi elzemdir.

Günümüz örgün öğretiminde aynı düzeyde olmayan öğrencilerden aynı ezberler istenmekte bu da okuyuşu zayıf öğrencilerin ya ezberleri hiç yapamamasına ya da hatalı ve zayıf bir şekilde yapmasına sebep olmaktadır ki bu husus, öğrencilerin daha önce bu eğitimi alıp almamasına göre bir sınıf ve müfredat oluşturmak gerektiğini ortaya koymaktadır. Üstelik kalabalık sınıflar sebebiyle öğrenciler zaman zaman ezberi tam manasıyla almamakta diğer alanlara gösterdiği hassasiyeti ezber alanına gösterememektedir. Ezber, yüzünden okumanın durumuna göre şekillenen bir hüviyete sahip olup yüzünden okuması iyi olan daha kolay ve düzgün ezber yaparken tilaveti iyi olmayan daha zor ve yanlış ezber yapmaktadır. Üstelik yıllardan bu yana Yasin, Mülk sûreleri gibi hep aynı müfredattan sorumlu olunduğu halde okunması istenilince çoğu öğrencinin daha önce ezberlenen bu sûreleri ezberle okuyamadığı ve yapılan ezberlerin unutulmuş olduğu görülmektedir. Hatta yanlış ve hatalarla dolu olarak ezberlenen bir sayfanın daha sonra tashih edilerek doğru bir şekilde ezberlenmesi bazen yeni ezberlemekten daha zor olabilmektedir. Buradan da yapılan ezberlerin daha baştan doğru ve düzgün yapılması ve ezberlendikten sonra da sık sık tekrarlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ezberden ziyade yüzünden okumayı geliştirmeye odaklanan bir eğitimin verilmesi ve öğrencinin bu beceriyi geliştirdikten sonra ihtiyaç hissettiğinde ezber yapabileceği de ifade edilebilir. Ancak bu ifade, ilgili okulun yetiştirmeyi esas aldığı mezun çıktısının istenen düzeyde olmaması sonucunu doğuracağı için belki 4 yıllık bir eğitimin ilk yıllarında yüzüne okumayı geliştirme esas alınıp daha sonra ezberleri de müfredata katma yoluna gidilebilir. Müfredat ezberlerini azaltmak, her zaman bir çözüm olarak akla gelse ve savunulsa da ezberlerin azaldığı ölçüde tembellik ve ezber ihmalinin arttığı⁸⁹ bizzat derse giren öğretmenler tarafından ifade edilmesi hatta ezberlerden sürekli şikâyet edilmesine rağmen İlahiyat fakültesi öğrencilerinin belki de istihdama yönelik kaygıları sebebiyle ezberlerin azaltılmasına karşı çıkmaları⁹⁰, bu konunun da çok iyi analiz edilmesini ve ona göre davranılmasını gerektirmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mülâkatlarında son zamanlarda müfredat ezberlerinin meâllerinin de sorulması sebebiyle bu kuruma personel hazırlayan imam hatip ve ilahiyat fakültelerindeki Kur'an derslerinde bu yeni uygulamaya

⁸⁸ Diyanet Hafızlık Programı ile Hafızlık Eğitimi Uygulama Esaslarında ezber dinleme esnasında Kur'an Okuyuş Usullerine riayet edilmesi istenmiştir. Bk. *Hafızlık Eğitimi Programı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010); *Hafızlık Uygulama Esasları*, 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları. EK-4 (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018).

⁸⁹ Bk. İhsan İşlek, *Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Dersi Ezber ve Sorunları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 3/15.

⁹⁰ Bk. Alemdar, "İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Dersleri ile İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri", 192-193.

binaen ezberlerin meallerine de yer verilmeli en azından öğretici, dersin bir bölümünde istenen ezberlerin manasını anlatmalıdır. Bu, ilk bakışta birkaç saatlik ders zamanı içinde farklı öğrenme alanlarına ayırarak zamanın kısıtlanması sebebiyle hem öğretici hem öğrenci için ayrı bir külfet gibi görülebilir. Ancak Kur'an'ın anlamının etkileyiciliği sayesinde öğrencileri derse ve ezbere motive etmenin kolaylaşması da söz konusu olacağı için daha güzel bir uygulama olarak da değerlendirilebilir. Aslında meal ve tefsir daha çok tefsir dersini ilgilendireceği için imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerindeki tefsir derslerinin bir bölümünde Kur'an dersindeki müfredat ezberlerinin meal ve tefsiri yapılarak talebenin onlardan sorumlu tutulması da sağlanabilir.⁹¹ Tabi bu son seçenek imam hatip ve ilahiyat fakültelerinde dersler ve hocalar arasında bir koordinasyon ve iş birliğini de zorunlu kılmaktadır.

Öğrencilerin ezberledikleri bölümlerin unutulması da önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bunun önüne geçmek için de ezberlerin çok sık tekrar edilmesi gerekmektedir. Nitekim ülkemizde din görevlisi olarak çalışmasına rağmen hafızların önemli bir bölümünün gerekli tekrarı yapmaması sebebiyle yıllarca emek verdiği hafızlığı unutulması bir vakıadır. Bu yüzden de derslerde zaman zaman ezber tekrarına yer ayrılmalı dönem içi ve sonlarındaki sınavlarda daha önceki ezberlerin de kontrolü yoluna gidilmelidir. Ayrıca öğrencilere ezberlenen sûrelerin namazlarda okunması tavsiye edilip bu yolla ezberlerin tekrar edilmesi sağlanmalı yine okulların düzenlediği bazı merasimlerde öğrencilerin ezberledikleri sûreleri okumaları istenmelidir. Nitekim vaazdan önce cemaatin toplanmasını beklerken⁹² veya merasimlere benzer farklı programlarda talebelerin ezberlediklerini okumaları hem unutmamaları hem tecrübe kazanmaları açısından önemlidir. Örgün eğitime devam eden hafız talebelerin müftülükler veya cami görevlileriyle irtibata geçerek Ramazanlarda camilerde mukabele okumalarını sağlamak da öncelikle hafızlığı korumanın en güzel yolu⁹³ olmak bakımından önem arz etmektedir. Bu uygulamanın bahsettiğimiz önemli avantajının yanında talebelerin göreve hazırlık formasyonu olarak tecrübe kazanması hatta cami cemaatinin maddi desteğine zemin hazırlanması, ilahiyat ve diyanet kurumları arası iletişimi somutlaştırması gibi birçok olumlu etkiyi de barındırdığını söylememiz mümkündür.

İmam hatip öğrencilerinin müfredattaki ezberleri ve ilköğretimdeki öğrencilerin ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin müfredatındaki duaları latinize edilmiş şekilden ezberlediklerine de zaman zaman şahit olunmaktadır. Ancak bu

⁹¹ Bu husus, yapılan bir araştırmada İlahiyat Fakültesi öğrencileri tarafından da teyit edilmiştir. Bk. Alemdar, "İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Dersleri ile İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri", 192; 1972 yılı Tefsir dersi müfredatında Kur'an-ı Kerim'in baştan sona mealinin okunmasının Yasin Sûresiyle kısa sûrelerin de tefsirinin yapılmasının kararlaştırıldığı görülmektedir. Bk. "İmam Hatip Okulu Müfredat Programı.", *MEB Tebliğler Dergisi* 35/1709 (07 Ağustos 1972), 247-254.

⁹² Kutuz Hoca, hatıralarında kadınlara yaptığı vaazdan önce talebelere her ikisini gönderip Yasin, Mülk gibi surelerden okuttuğunu, ayrıca Ramazan aylarında her talebeye kendi seviyesine göre mukabele okuttuğunu ifade etmektedir. Bk. Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, 141, 144.

⁹³ Nitekim öğrencilik yıllarımızda İvrindi İHL'de 1991-1994 yıllarında, her yıl hafız talebelerin farklı camilere dağıtılarak mukabele okumaları sağlanırdı. Kutuz hoca da Ramazan'larda mukabele okumayan çok az insanın hıfzını koruyabileceğini ifade etmektedir. Bk. Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, 98.

durum Arapça'da olup Türkçe'de olmayan birçok harf ve sesin Türkçe yazıyla ifade edilmesinin mümkün olmaması sebebiyle çok yanlış bir uygulamadır. Öğreticilerin buna müdahale edip bunun yerine ya bizzat derste beraberce ezber yapmayı veya derste zaman yetmeyecekse öğrencilerin iyi bir okuyucuyu dinleyerek ezberlemelerini sağlaması gereklidir.

Sonuç

Örgün eğitim programlarındaki Kur'an-ı Kerim dersi öğrenme alanları elifba, yüzüne okuma/tilavet, talim, tecvid ve ezber olmak üzere beş öğrenme alanından oluşmalı ve programlar bu öğrenme alanlarına göre yenilenmelidir. Bu alanlardan özellikle elifba ve tecvid alanlarıyla ilgili farklı öğretim yöntemlerinden de istifade ederek materyal geliştirme çalışmalarının sürdürülmesi ve öğrencilerin ilgisini çekecek materyallerin kurumlar tarafından yaygınlaştırılması gerekmektedir. Geliştirilen programların uygulayıcısı öğretmenler olacağı gerçeğinden hareketle talim öğrenme alanıyla ilgili başta olmak üzere hemen her öğrenme alanındaki fem-i muhsin öğretici ihtiyacı için hizmet içi kurslar verilmesi, İlahiyat fakültelerinde öğretmenlik formasyonuna benzer Kur'an dersine has formasyon verilmesi gibi bazı gereklilikler aranmalıdır.

Örgün eğitim programlarında yüzüne okuma alanının daha az tutulduğu ve genellikle bir hatim takibinin programlanmadığı görülmektedir. Ancak bu dersin öğrenme alanı olarak en ağırlıklı alanı olması gereken yüzüne okumanın bir hatim ekseninde sürdürülmesi, öğrencileri sürekli daha sonraki sayfaya geçmeye teşvik, safha safha ilerleme, Kur'an'ın farklı sûrelerini okuyup tanıma gibi birçok faydaları sebebiyle daha yararlı olacaktır. Müfredatların ve o çerçevede işlenen derslerin *elifba, yüzüne okuma, talim, tecvid ve ezber* öğrenme alanlarına ve önem oranlarına göre planlanması yerinde olacaktır. Hatta imam hatip ve ilahiyatın birbirinin devamı olduğu gerçeğinden hareketle müfredatın da tamamlayıcı özellikli bir plan ve program dahilinde yapılması gerekmektedir.

Dersin bazen yarısına tekabül eden Kur'an mesajına ve anlamına dair bilgilerin Kur'an-ı Kerim dersi ortaöğretim programlarında bir öğrenme alanı olarak planlanması, bu dersin lafzın öğretimini esas alması gereği ve anlamla ilgili başka derslerin mevcudiyeti gibi sebeplere binaen dersle amaçlanan Kur'an öğretimini geciktirici bir hüviyete sahiptir. Dolayısıyla anlam ve Kur'an mesajına dair bilgiler kanaatimizce bir öğrenme alanı olarak değil ders esnasında hocanın zaman zaman okunan yerlerle ilgili yorumlar yapması, anekdotlar paylaşması şeklinde değerlendirilmelidir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*. haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay.

- İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Adıgüzel, Mehmet. "Kur'an Öğrenim ve Öğretiminin Önemi ve Ezberleme Teknikleri". *Ekev Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 179-186.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût. 6 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1955.
- Akyüz, Yahya. "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5/5 (1994), 1-47.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pagem Akademi, 2018.
- Alemdar, Yusuf. "İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Dersleri ile İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 177-212.
- Alemdar, Yusuf. "Teknik ve Estetik Açından Kur'an Öğretme ve Okumaya Dair Bazı Gözlem ve Görüşler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 213-252.
- Altaş, Nurullah. *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Öğretmen El Kitabı*. İstanbul: DEM, 2007.
- Ayar, Hatice. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kur'an Öğretim Materyali Olarak Elifbalar (1824-1928)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüdîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîh-i Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabîyy, t.y.
- Bahçekapılı, Mehmet. *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri İmkânlar, Fırsatlar, Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: İlke Derneği, 2013.
- Banarlı, Nihat Sami. "Kur'an-ı Kerim ve Türkçe". *İslam Medeniyeti* (15 Aralık 1967), 41-43.
- Benli, Abdullah. "İlahiyat Fakültelerinde Yürütülen Kur'an Okuma ve Tecvid Dersleri için Bir Program Önerisi". *Bilimname XXVIII/* (2015), 125-165.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. Ankara: Akçağ Yayınları, t.y.
- Binbaşoğlu, Cavit. "İlkokuma ve Yazma Eğitiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihi Gelişimi". *Eğitim ve Bilim* 14/114 (1999), 8-34.
- Bozkurt, Sema Nur. *Ortaokul-İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim Dersi Öğretim Programının İncelenmesi (Afyonkarahisar Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki - Muhibbüddin El- Hatip. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1980.
- Çetin, Abdurrahman. "Kur'an Kıraatında Mûsikînin Yeri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 115-134.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said b. Osman. *et-Tahdîd fil-İtkân ve't-Tecvid*. thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- Daşkın, Abdurrahman. *İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Derslerinde İzlenen Yöntemler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Demirci, Naci. *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmindeki Yeri*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ebu Şâme, Şehabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *El-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmi Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Aziz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.
- Egin, Osman. "Kur'an Öğretiminde Problemler ve Çözüm Önerileri". *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 601-605. Ankara: TİDEF Yayınları, 2010.
- Egin, Osman - Öresin, Hüseyin. *Kur'an Öğreniyorum*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmet. *İhyâü Ulûmi'd-dîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Gökdemir, Ahmet (ed.). *İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Eğitim ve Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler)*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.
- Gökdemir, Ahmet. "Kur'an Okuma ve Tecvid Derslerinde Karşılaşılan Problemler (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)". *İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Eğitim ve*

- Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler)*. ed. Ahmet Gökdemir. 17-42. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.
- Gövsâ, İbrahim Alaaddin. *Çocuk Ruhü*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Gözütok, Şakir. *Hız Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Gürses, Abdurrahman. "Abdurrahman Gürses Hoca ile Kur'an Saatleri" (Görüşmecî: İsmail Lütfî Çakan vd., Görüşme Transkripsiyonu) *Altınoluk* 15 (Mayıs 1987).
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmi'i'l-Bihâr*. thk. Abdülmümin Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyinî ed-Dimaşkî. *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürrü'l-muhtar*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 13 Cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüp, 2003.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru Ya'reb, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *el-Mukaddime*. thk. Eymen Rüşdi Süveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirââtü'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbrahim Tetik. *Tecvid ilmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- İşlek, İhsan. *Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Dersi Ezber ve Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Jaschke, Gotthard. *Yeni Türkiye'de İslamlık*. çev. Hayreddin Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- Kara, İsmail. *Kutuz Hoca'nın Hatıraları: Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
- Kara, İsmail. *Sözü Dilde Hayali Gözde*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV, 2009.
- Kattan, Mennâ Halil el-. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1996.
- Kılıç, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2014), 69-106.
- Kotan, İlhamî. *Ortaöğretimde Bazı Seçmeli Dini Derslere İlişkin Öğrenci Öğretmen ve Yönetici Görüşlerinin İncelenmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 37-54.
- Öcal, Mustafa. "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 54-80.
- Öcal, Mustafa. *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*. 3 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Öymen, Hıfzırrahman R. - Dağ, Mehmet. *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1974.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Pakdil, Kurrâ Hafız Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2014.
- Sağman, Ali Rıza. *Meşhur Hafız Sâmi*. İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1947.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Selçuk, Ziya. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2001.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr es. *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008.

- Şahbaz, Namık Kemal. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Şenat, Fatma Asiye. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kur'an Okuma ve Tecvid Dersinin İşlenişine İlgili Kanaatleri Üzerine Bir Araştırma". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/42 (2016), 215-238.
- Şentürk, Lütfi - Yazıcı, Seyfeddin. *İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. Sevre es-Sülemi. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1996.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Varol, Hasan Hüseyin. *Yaşadıklarım ve Gördüklerim*. Konya: Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Nazif. "Kur'an Öğretiminde Temel İlkeler ve Yöntem-Teknikler". *Din ve Toplum* 5/1 (2016), 98-113.
- Yılmaz, Nazif. *Kur'an-ı Kerim'i Nasıl Öğretelim?* İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Nazif - Yiğit, Hulusi. "İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Öğretimi Nasıl Olmalı- Müzakereler". *İmam Hatip Liselerinde Meslek Dersleri Öğretimi Nasıl Olmalı?* 42-47. İstanbul: DEM Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Oğuz. "Türk İslam Edebiyatında Manzum Tecvidler". *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı III*. ed. Hümevra Dinçer - Ümit Güneş. 81-100. İstanbul: İlmî Etüdler Derneği (İLEM), 2015.
- Yüksel, Yakup. "İmam Hatip Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (Tekirdağ Örneği)" 2/1 (2016), 9-29.
- Anadolu İmam Hatip Liseleri Kur'an-ı Kerim Dersi Öğretim Programı*. Millî Eğitim Bakanlığı, 2016.
https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174905_KuraniKerim_AYH_L_YeniYYretimProgramY_2016.pdf
- "Elifun ba". Yayın Tarihi 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=6XGwREft-8c>
- Hafızlık Eğitimi Programı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.
- Hafızlık Uygulama Esasları*. 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları. EK-4. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018.
- İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Milli Matbaa, 1926.
- "İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun". *Resmî Gazete* 28261 (11 Nisan 2012).
- "İmam Hatip Okulu Müfredat Programı." *MEB Tebliğler Dergisi* 35/1709 (07 Ağustos 1972), 247-254.
- Kur'an Okuma Teknikleri Öğretim Programı*. Ankara: MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2014.
- Ortaokul-İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim Dersi Öğretim Programı (5-8.sınıflar)*. Millî Eğitim Bakanlığı, 2017.
https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/18110258_Secmeli_KuraniKerim_YHOveORTAOKUL.pdf
- Ortaöğretim Kur'an-ı Kerim Dersi (9-12. Sınıflar) Öğretim Programı*. Millî Eğitim Bakanlığı, 2017.
http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17175645_Secmeli_KuraniKerim_ORTAYRETYM.pdf
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye*. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1316.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye*. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1318.